

RAFAEL T A S I S

C A R T A

A

U N

E X I L I A T C A T A L A

SOBRE L' EVOLUCIO SOFERTA
PER CATALUNYA I PELS CATALANS
DE 1936 ENÇA, AMB
ALGUNES PERSPECTIVES SOBRE
EL NOSTRE ESDEVENIDOR.

1965

B A R C E L O N A

Voldria posar^a aquest llibre, amb totes les excuses per la immodèstia de l'assimilació, el mateix començament, la mateixa afirmació que obre un dels llibres més prestigiosos que s'han escrit: C'est icy un livre de bonne foy, lecteur, escriu Michel de Montaigne en iniciar els seus Assaigs. Salveu vosaltres mateixos, lectors, totes les distàncies, però admeteu la meva afirmació. I ho dic en plural, dirigit a uns hipotètics lectors, i no a aquell lector paradigmàtic que tot escriptor pren com a interlocutor, perquè aquest llibre, que és una carta adreçada a un exiliat català, és també - sobre tot - en el pensament del seu autor, un llibre dirigit a tots els catalans, els de dintre com els de fora, i li seria molt grat que fos llegit o escoltat col·lectivament, com un sermó - i torno a demanar perdó - per diferents nuclis de catalans, joves o vells, allunyats o pròxims de la nostra terra.

Aquest és - vol ésser, almenys - un llibre de bona fe. Un llibre que, posat a acollir-se sota lemes il·lustres, reivindicarà també una altra invocació, un temps desacreditada, però que en aquests darrers anys ha calgut tornar a posar en honor, i no pas per culpa nostra, aquell darrer vers d'un sonet anònim, que tantes vegades fou usat en llibres, discursos i articles, a tort o amb raó, i que diu
pus parla català, Déu li'n dó glòria!

La meva bona fe es manifestarà, principalment, en una cosa: en creure, en afirmar la bona fe de tots aquells que parlen en català, que escriuen en català, que actuen, d'una manera o altra, com a catalans - si no volem dir com a catalanistes, mot tanmateix tornat a posar en vigència, i tampoc per culpa nostra. Hem estat tan cruelment privats de tot, hem estat tan vexats, tan dividits, tan ferits en la nostra essència nacional; la nostra llengua, les manifestacions de la nostra cultura, els nostres records històrics, els nostres homes il·lustres, les nostres dades memorables han estat tan negats, tan difamats, tan perseguits, tan bandejats de la lletra impresa i de la paraula oral, que bé ens cal dir que tothom que, d'una manera o altra, actua com a català, mereix que li en tinguem gratitud, i que el seu esforç ha d'ésser aprofitat.

Llibre de bona fe, doncs, voldria - i ja sé que això és ben difícil - aconseguir i, si pogués ésser, convèncer tots els catalans de bona fe. Es dirigit a un català exiliat, i l'amic estimat i admirat que em

R. Rafel Tasis
 #504

serveix de pacient interlocutor, que no replica mai, que accepta les meves afirmacions, és un símbol de tots els catalans de bona fe que aspiren, com jo mateix, a descobrir la veritat del seu país, el camí que hic et nunc han d'emprendre per a retrobar aquella "pàtria bastida pels Déus" que invocava Josep Carner en un dels seus patètics poemes d'exili, quan suposava - l'any 1946! - que ja es trobava a la "vetlla de retorn".

Catalans exiliats o catalans de l'interior, amb idees rectes o errades sobre allò que és avui el seu país, sobre la realitat crua i nua i pelada de la Catalunya actual, són dignes de respecte i fins i tot de gratitud si tenen una imatge ideal del que hauria d'ésser la Catalunya de demà. Molt sovint - i qui se n'estranyaria? - aquesta imatge és idèntica a la que conserven de la Catalunya del passat, de la Catalunya de llur joventut, de llurs triomfs o almenys de les lluites que sostingueren per a realitzar-la. I troben que la imatge que les realitats o els qui se'n fan testimonis ens presenten avui de Catalunya i dels catalans no correspon a aquell patró ideal. De vegades, se'n desentenen, volen ignorar-la. Troben, de bona fe, una excusa a llur inactivitat en aquesta diferència flagrant del que ells veneren - d'aquella imatge entronitzada a la llar de l'exiliat - i el que avui és. Aquesta reacció no és pas exclusiva dels exiliats en l'espai. Els exiliats en el temps - i qui dels qui viu a Catalunya, en aquests darrers vint-i-cinc anys no ha tingut moments que se n'ha sentit? - també la poden tenir; molts l'han tinguda i qui sap si algun rapatani - noble rapatani, ja ho sé - s'hi encastella.

Més respectable és encara la bona fe amb què son construïdes, pels homes que no volen mirar només enrera, les imatges de la Catalunya del demà. Més respectable, però més perillosa, perquè els exposa - i ens exposa a tots - a amargues desil.lusions, a desencisos cruels. Amb tota la meva bona fe, intentaré de donar-los uns elements per a rectificar, o per a reconstruir aquestes imatges. Sobretot, de donar-los idea dels camins que han de seguir per a estergir-les damunt una realitat - i que no hi vinguin massa estretes o massa balderes.

L'autor d'aquest llibre té les seves opinions, les seves preferències, àdhuc de vegades les seves solucions. Prou que això deurà traspuar en més d'una pàgina, i se n'excusa. Voldria plantejar-les totes, les seves i les dels altres, amb la mateixa bona fe amb què son professades. I afirma que, si fa sincerament de vaticinador d'un demà acceptable per a Catalunya és perquè creu que els catalans són capaços de construir-lo.

Estimat amic:

La vostra darrera carta em confirma la decisió que, ja fa temps, m'anunciàveu: la de liquidar la situació que heu adquirit en aqueix país que, fa vint-i-cinc anys, és el que us ha acollit, i de tornar a Catalunya per a instal·lar-vos-hi definitivament. Podeu ben creure que n'estic content. Cada català que torna a la Pàtria és, estigueu-ne segur, un reforç en la tasca que cada dia ens cal dur a terme, un nou constructor de la Catalunya del demà, a base dels materials de què avui disposem i sense oblidar les experiències d'ahir. Vós, que sou un home de cor i d'ideals, podeu col·laborar eficaçment a aquesta tasca i tothom us hi acollirà amb els braços oberts.

Em demaneu que us digui la meva impressió sobre l'esdevenidor de la nostra terra, sobre el destí del nostre poble. No és pas la primera vegada, recordeu-ho, que em feu aquesta petició, i sempre l'he defugida, esverat davant d'una tasca tan difícil. No sóc ni seré mai profeta. Em sembla que l'obligació de tots els homes és de treballar cada dia, en la mida de les pròpies forces, per a construir un món que estigui d'acord amb un patró ideal que, si no és un foll o un malvat, ha de coincidir més o menys amb uns esquemes que duguin el benestar i la felicitat per a tots els seus consemblants - almenys per als seus connacionals - sense oblidar pas, ni de bon tros, la pròpia sort. Els resultats d'aquests esforços serien molt ~~diversos~~ diferents, potser contradictoris, i aquesta mateixa disparitat fa que siguem molt modestos en judicar fins a quin punt els ideals de cadascú i àdhuc els esforços que realitzem cada dia per a dur-los a una plena efectivitat poden influir damunt aquell registre no pas sempre imparcial que en diuen la Història. Per altra banda, molta gent - massa, en els nostres temps - abdica d'aquest dret i aquest deure de contribuir a formar el demà damunt el patró dels nostres ideals. De fet, ni tenen ideals ni saben veure ~~ni~~ la necessitat en la vida quotidiana. Aquesta gent es deixen arrossegar, sense massa protestes externes, pels esdeveniments, àdhuc quan són catastròfics, i en culpen els idealistes, els servidors actius d'un programa, d'una política, d'un govern per a tots.

Una condició prèvia per a establir més o menys acuradament les

coordinades que han de configurar aquest esdevenidor - diguem limitat a vint anys a venir - és conèixer amb prou precisió les condicions actuals. La situació d'aquest poble, d'aquesta gent, d'aquesta terra que tant ens interessa de saber quina forma, quin destí tindrà el dia de demà. Vol dir que, per a saber què serà la Catalunya del 1985 ens cal saber de primer què és la Catalunya del 1965.

Es una ciència no gens fàcil d'adquirir. M'imagino que per als exiliats catalans, per molt interessats ^{que estiguin} a seguir l'evolució dels costums, les idees i les realitats materials de Catalunya, deu ésser pràcticament impossible d'obtenir aquesta imatge fidel de la realitat. Massa coses externes l'amaguen o la desfiguren. La informació, sotmesa a retocs i desfiguracions oficials, és molt escassa; les impressions dels qui vénen en visita turística o sentimental, insuficients, perquè hi ha els prejudicis del qui mira, els de qui l'informen, i la violència dels contrastos o de les desil.lusions amb què topen els seus records d'abans de l'exili. Vós mateix, que vanu estar a Catalunya fa dos anys - i fou aleshores que vanu prendre la decisió de tornar-hi per a sempre - m'havieu dit com us era difícil, a través de les converses amb els parents i coneguts, de formar-vos una idea del que pensaven, del que eren en el fons, aquella gent que eren - que són - la Catalunya d'avui.

La reacció immediata per al qui topa amb aquests contrastos i aquestes desil.lusions, és la de tornar a la perfecció ideal d'una Catalunya imaginada des de l'exili i que es conforma en gairebé tots els traços i colors a la Catalunya d'abans de 1936. Si l'exiliat havia tingut en aquella Catalunya un paper polític més ~~o~~ menys importants, o les esperances d'arribar-lo a obtenir, aquesta imatge ideal està centrada, d'una manera inconscient - i és ben humana que així sigui - en la seva activitat, en les il.lusions de 1936 i en el curs que normalment haurien d'haver pres - si no hi hagués hagut, per a tothom, l'ensopegada fatal de la guerra de 1936-1939 i, per a ell en particular, l'aventura forçosa i amarga de l'exili.

Són prejudicis molt humans, més explicables encara en aquells exiliats que, per no poder - o no voler - emprendre l'aventura d'una visita fugaç o d'una tornada definitiva, s'entretenen a remugar llur condemna total dels qui, per obra o per omisió, col.laborant o deixant de fer-ho, pel sol fet d'estar-se a Catalunya o d'haver-hi tornat, contribueixen a fer que existeixi aquella realitat que ells es neguen a admetre com el que és: com una realitat que és avui Catalunya.

i probablement injust

Aquestes actituds, descrites amb un humorisme un xic amarg/- ho confesso - per la novel.la de Pere Calders, pesen encara massa en els exiliats. Afortunadament - o malauradament per a ells - no tenen cap influència ni cap ressò en la vida del país. I jo no gosaria pas de contradir-les amb massa duresa ni d'acusar aquesta mena d'enyoradissos d'un passat que poc a poc va anant-se'n a la tomba amb els qui en foren protagonistes. Un amic nostre molt estimat deia ja l'any 1940: "Nosaltres - volia dir els exiliats polítics - no podem tornar ja mai més a Catalunya, perquè quan podem tornar-hi ja no hi serem". Dolorosa profecia, que per a ell i per a tants com ell ha estat exactíssima. I afegeia, amb un estirabot no pas gratuït: "I millor per a ells". Els, eren els catalans que havien quedat a Catalunya o que hi anirien tornant poc a poc. Els homes i les dones que s'havien embarcat il.lusionats en la gran aventura de la República i de l'Autonomia; els qui feren d'electors i de militants i de soldats de Catalunya i de la Llibertat entre 1930 i 1939; els qui seguien les teories i les actuacions de l'Almirall i de Prat de la Riba, de Martí i Julià i de Rovira i Virgili, de Macià i de Cambó, de Nicolau i de Companys. "Els" eren Catalunya: la Catalunya de 1965 o la de 1985; la que, afortunadament, no ha mort, sinó que es manté sota les cendres - aquelles tombes flamejants d'una imatge feliç, i un xic incongruent, d'un cèlebre sonet patriòtic - i que, en renèixer, adopta potser unes formes, unes direccions, que no havíem pogut preveure perquè les dicta, no pas solament la situació política en què es troba de fa vint-i-sis anys, sinó també l'evolució política, social i tècnica del món actual, tan diferent, tan radicalment diferent del de 1936.

No us penseu que aquest retraure's de les realitats incòmodes o sorprenents de la Catalunya d'avui ^{*per la refugiació*} en els records magnificats de la de 1936 sigui exclusiu dels exiliats de fora. Hi ha molts catalans, patriotes impecables en la teoria, que han adoptat la mateixa tàctica. He dit molts, i afortunadament no és així: però, qui de nosaltres, sobretot dels qui vam estar un temps més o menys llarg a l'exili, no hi ha caigut alguna vegada? Negar-se a veure la realitat que et volta; negar-te a escatir si la llengua catalana manté les seves posicions, si en guanya o si en perd; si els llibres catalans augmenten en nombre i en tiratge, després dels anys d'interdicció - algú d'aquests idealistes rapatanis us dirà que, fet i fet, valia més mantenir la total interdicció que haver de sotmetre's a la censura: en general, és una excusa per a no comprar

llibres de cap mena i tot el més repassar els lloms dels qui tenia dels temps gloriosos de la "Proa" i de la "Catalònia", si no va esverar-se l'any 1939 i en va fer, motu proprio, un auto de fe com els qui feien els depuradors oficials de llibreries i biblioteques. Negar-se a considerar què pensa, que sap, que desitja la joventut catalana; negar-se a llegir diaris amb l'excusa, que ja sé que és certa, que tots diuen el mateix, perquè no poden fer altra cosa; negar-se a registrar les transformacions materials del país i les ampliacions de les ciutats, perquè no hi tens cap intervenció, ni tan sols el dret de criticar-les; negar-te a escoltar el qui diu cap dels catalans que ocupen llocs de responsabilitat en municipis i diputacions, tot al·legant - i ja sé que és veritat, també - que no tenen cap autoritat legítima per a ésser-hi i que només poden fer - suposant que ho volguessin - allò que els permetin... ¿qui de nosaltres no ha caigut, algun dia o alguns anys, en aquestes posicions negatives?

En aquesta carta, que em temo que serà molt llarga, i en la qual procuraré de vertebrar els temes i organitzar, tant com pugui, les digressions, hauré de deixar de banda totalment aquesta actitud. Vull veure, per a mi mateix potser en primer lloc; per a vós i per a tots els exiliats catalans, també; per als lectors que aquest llibret pugui guanyar dintre de les noves generacions - i de les velles també, perquè no, si tots plegats formem Catalunya? - què és, avui, el nostre país, què fan, què pensen, com viuen, els nostres compatriotes; quines transformacions ha sofert la nostra riquesa col·lectiva, material i espiritual: amb quina realitat, en resum, podem comptar per a imaginar-nos la Catalunya de demà i quins camins podem emprendre per a arribar-hi, partint d'aquesta mateixa realitat i amb els mitjans que ens dóna. Sé que vós llegireu amb atenció benèvola aquesta carta, ni que només fos pels anys de comunió d'idees i de col·laboració en les lluites que duem tots dos a coll.

Voldria evocar - ja ho he fet, amb cert detall, en un llibre que potser algun dia, algun any, serà publicat - l'inici del nostre exili. Us en recordeu? Vam sortir plegats de Barcelona el dia 24 de gener, ^{de 1939} a horabaixa, després de passar una bona estona en embussos de carreteres, sota l'amenaça de bombardeigs constants, i vam pujar, en aquell cotxe que no tenia fars ni bateries, cap a les Guillerries. Vós hi anàveu a recollir dona i fills; jo els havia deixat a Barcelona i trigaren més d'un any a reunir-se amb mi, ja a París. M'havia acomiadat, també, dels

meus pares, sense sospitar - i si se m'acudia aquest pensament, l'allunyava com una mosca enutjosa - que mai més no els tornaria a veure i que, en morir l'un i l'altre, jo estaria totalment incomunicat amb la família.

Férem tota l'evacuació plegats: Girona, Figueres, Darnius, Les Illes Perpinyà, fins a Salces, darrer poble de Catalunya, tantes vegades esmentat pels cronistes. Vam tornar a veure'ns, més d'un any després, quan vós estàveu confinat en una ciutat no gaire lluny de París, per ordre de les autoritats franceses que us consideraven com a perillós si éreu a Tolosa o a Perpinyà. Una setmana després, jo que no m'havia pogut moure de París, amb la família, que ja havien pogut travessar a peu la ratlla fronterera, podia presenciar l'entrada dels alemanys a París, l'orgullós esbategar de la bandera de la creu gammada damunt els grans edificis públics, al cim de la Torre Eiffel, al mig de l'Arc de Triomf. Com molts altres afortunats, però gairebé tancant les possibilitats d'embarcament, vaig poder-vos-en anar, amb tota la família, a Mèxic. Jo vaig passar tota la Guerra Mundial a París. De paraula, en aquells dies del nostre èxode i després, ja en terres de França, per carta o en noves converses, vam dir-nos les angoixes i les esperances que ens aclaparaven o ens animaven, en una alternança desigual. Després foren les cartes, llargues cartes de notícies i d'impressions polítiques, quan la pau s'havia restablert a Europa i les comunicacions també amb Mèxic. Vaig estar jo i tot un xic temptat d'anar a Mèxic, com d'altres van fer en aquells anys. Hauria fet bé o malament? Qui ho sap! L'any 1948 vaig decidir de tornar a Barcelona. Hi havia moltes raons que m'hi obligaven. Raons familiars, de fidelitat a una membra paterna, de tornar a viure al lloc on havia nascut i on, fet i fet, jo tenia el meu poble. Però els dubtes no em deixaven pas. Vaig estar sis mesos amb el passaport i el visat d'entrada a la butxaca, esperant que algun insospitat esdeveniment canviaria la meva situació. I al capdavall, vaig tornar a Barcelona, a Catalunya. D'exiliat en terres forasteres vaig passar a exiliat al meu propi país. Potser exagero. Però era difícil, tot i que els vells amics, que la família, que homes prestigiosos que ja havien donat el mateix pas que jo - Riba, Pous i Pagès - m'acollien amb cordialitat, era difícil de fondre's en aquell reviscolament lent, difícil, de la consciència, de la cultura catalana. El duien entre mans gent jove, i jo no podia pas pretendre d'aconsellar-los ni d'immiscir-me en llur tas-

ca, sovint dura i sotmesa a sancions de tota mena. Ja tindré ocasió de tornar sobre aquesta situació. Tindré ocasió de dir-vos com veig el problema de la incorporació - de la reincorporació - dels exiliats a la comunitat nacional. I com vaig resoldre'l - a mitges, és clar, perquè mai ningú no pot pensar de resoldre totalment un problema vital, si se li planteja en conceptes de justícia i de dignitat, termes absoluts sempre renyits amb la impura realitat de cada dia.

Torno a pensar en aquell dia 5 de febrer de 1939 que vam passar plegats la frontera, amb un mínim bagatge material. Vull reconstruir l'estat d'esperit que ens animava, la fe que encara ens mantenia. Penso en les cançons populars que entonàvem amb els vostres fills, en davallar de Rupit cap a Girona. I rellegeixo el que vaig escriure, arran d'aquell dia, quan ja era a Perpinyà, en el diari dels inicis del nostre exili: "Quan ja és fosc, un taxi ens ve a cercar i se'ns enduu cap a Ceret. Topem uns quants controls de carreteres i gràcies al visat dels passaports i a grans esforços oratoris podem passar de llarg. Travessem un poble il.luminat. Ceret ens sobta encara més, amb el seu davallament de claror, amb els aparadors plens de tota mena de coses oblidades i els cafès resplendents. Es una gran ciutat? No, però ens trobem en un país que té pau, que no té l'obsessió dels bombardeigs, que no pateix fam ni ha de fer cues. Per fer més enganyosa la il.lusió i més dolorós el contrast, és un poble català i tothom hi parla el nostre idioma."

Febrer de 1939. Començava el nostre exili. El vostre, en els moments que escric això - estiu del 1965 - encara dura. Aquests vint-i-sis anys han passat damunt nostre, han passat damunt del nostre país, com han passat damunt del món. Potser en algunes fesomies - diria la vostra, si no temés que havíeu de creure en un afalac - el pas d'aquests anys no sembla conèixer-se. Hi ha exiliats que sembla que hagin aconseguit el difícil miracle d'aturar el pas del temps, o d'haver-li privat, almenys, que deixés damunt la pell, damunt els cabells, un solc inesborrable. Vós sou un d'aquests. Però vós no sou d'aquells que, amb senyals o ^{sense} ~~no~~ dels anys d'exili damunt la cara, sembla que creguin que aquests anys no han passat - no poden haver passat - per al país que deixaven endarrera, pel febrer de 1939. Per a ells, tant o més que per a vós, escric avui aquestes pàgines. Voldria que les llegissin pensant que les dicta un veritable afecte per al que són, per a llurs il.lusions enganyoses, per a llur possible despit amorós. Perquè creguessin que, per bé que Catalunya ha

canviat de fesomia, segueix essent el nostre país, la nostra Pàtria, i que ells, per lluny que estiguin, han mantingut, si tenen l'orgull d'ésser catalans, de parlar en català, i la voluntat de servir Catalunya, el dret imprescriptible de dir-se catalans i de col.laborar, partint d'aquest present que ignoren - que massa sovint volen ignorar - a construir l'esdevenidor, a fer la Catalunya de demà en la qual puguin viure dignament, eficaçment, llurs fills i llurs nêts.

I

SIGNIFICACIÓ DE L'EXILI

Què deixàvem, quan vam passar la ratlla de les Alberes? Sortíem de Catalunya enduts pel vent de la desfeta. Quan acabaven de passar els darrers soldats de la República - la major part catalans, vull creure, puix que eren l'exèrcit de l'Ebre, isolat dels altres que encara combatien a la Península - s'instal.laven als punts fronterers els altres, els enemics, els vencedors. Potser entre aquells soldats que substituïen els nostres, i que per a nosaltres eren un barratge insuperable que ens apartava, no sabíem per quant de temps, de la nostra terra, n'hi havia alguns de catalans, també. No crec que sigui probable, per raons de psicologia i d'estratègia dels vencedors, però no és pas impossible.

Recordem-ho: havien passat trenta mesos i un xic més de l'inici de la guerra civil, d'aquell esclat sagnant que es produïa el 19 de juliol de 1936, a la matinada, pels carrers adormits de Barcelona, i que sorprenia a tanta de la nostra gent. Era una guerra que ens era imposada, de bell antuvi, per uns homes i uns estaments que nosaltres havíem de considerar com a enemics nostres, pels antecedents que en teníem i les doctrines que reivindicaven, àdhuc suposant que no declararessin públicament, com feien, llur voluntat de destruir tot de coses que nosaltres estimàvem i volíem defensar. Tot de coses que es deïen l'Autonomia de Catalunya, la República espanyola que l'havia feta possible, els drets humans a unes llibertats essencials, a la Llibertat - perdoneu-me, ja sé que ara no és moda d'invocar-la així, com una divinitat abstracta - amb majúscula.

Teníem encara fresca l'experiència del 6 d'octubre de 1934, colossal

atzagaiada, als ulls de molts catalans, fins i tot entre els que van veure-s'hi embolicats, aventura limitadíssima en els seus estralls, en tot cas, gràcies al seny de Lluís Companys, que en fou el responsable aparent i que volgué assumir-ne tota la responsabilitat. D'aquella aventura, alguns volgueren fer-ne responsable Catalunya; els cavalls del Terç estranger s'establaren al Palau de la Generalitat; la premsa catalana fou suspesa en gran part; els partits clausurats; les facultats autonòmiques foren, si més no, congelades. Gràcies als esforços, sovint benemèrits, de gent que no havia participat en el moviment i que probablement el condemnaven, va poder-se mantenir una ombra d'aquell incipient Govern que Catalunya s'havia donat, feia dos anys, en ésser aprovat l'Estatut per les Corts de la República.

El poble català, potser dubitatiu en quant a la conveniència d'aquell alçament frustrat del 6 d'octubre, va allistar-se amb entusiasme en els rengles dels qui en repudiaven la repressió, dels qui reivindicaven el bon nom dels qui havien estat empresonats i condemnats. Les eleccions del 16 de febrer, a Catalunya, més que un triomf del Front d'Esquerres, - variant nostra d'un Front Popular que, a despit de l'exemple de França, semblava per a molts una aventura plena de perills - foren un triomf dels homes empresonats, i en primer lloc del Govern de la Generalitat, d'aquells presidaris tancats darrera les reixes dels penals de Puerto de Santa María i de Cartagena. Si hom ha pogut posar en dubte la total legitimitat de la victòria electoral del Front Popular a Espanya - i això a base de filar molt prim, i de fer pesar els resultats dels districtes agraris més sotmesos a un caciquisme secular - ningú no hauria gosat posar en dubte que, a Catalunya, malgrat l'oposició d'un sector molt actiu de l'anarquisme - prou que hauríem de sentir parlar d'aquella FAI que exhibia una bandera partida diagonalment en vermell i en negre - els votants que sancionaren l'actitud de Companys i dels seus Consellers, que volgueren treure'ls de presidi i confiar-los de nou la representació del poble català, eren una enorme majoria damunt els seus contraris. Eren, almenys, les dues terceres parts del poble català.

I, recordeu-ho també, si en l'etapa que s'iniciava el 16 de febrer de 1936 i que tenia una conclusió abrupta el 19 de juliol del mateix any, Catalunya va haver de viure uns rebrots de febre revolucionària, amb incendis de tramvies i atemptats com els que costaren la vida als germans Badia i a altres servidors de l'ordre, també va entrar per un camí de convivència, de debat cortès, de respecte a les raons d'altri, que havia

de valer-li el sobrenom de l'"oasi català". Es cert que hi havia una gran tasca a fer: l'Autonomia tot just havia estat establerta - ara podem subratllar-ho, després de 26 anys de govern sense oposició: ¿què era un període de dos anys, per a posar en marxa uns organismes de l'administració pública, un aparell legislatiu, una burocràcia, un ensenyament primari, secundari i universitari tal com preveien i permetien els textos de l'Estatut? ¿Com podia avaluar-se la capacitat dels catalans en governar-se - provada tanmateix en altres segles i, més recentment, amb la no pas gaire llarga experiència (1914-1923) de la Mancomunitat, que als seus començos era poca cosa més que un segell de goma i una voluntat que es deia Enriç Prat de la Riba - si encara no havien pogut ordenar-se les facultats, els recursos i les aptituds que legalment havien de vertebrar aquell govern? I aquella autonomia ofería camins per a tothom: dretes i esquerres, republicans i marxistes, mentre respectessin el dret a la llibertat de tothom. L'oasi català era un fet i, sobretot, una prometença. Per molt que hàgim après a guarir-nos d'il·lusions, ¿qui gosaria ara de somriure despectivament, davant d'aquell experiment que en aquella primavera de 1935 s'iniciava a Catalunya?

Hi havia, és cert, alguns problemes candents, com el de les reivindicacions rabassaires, tanmateix en vies d'evolució i que era, com algú (Hurtado) va intentar de provar i com els fets s'encarregaren prou de demostrar, més un problema jurídic que social. Molt més greu era el problema, també plantejat, de dur el sindicalisme obrer per uns camins de legalitat, de dominar els extremismes que el destrossaven, de fer callar els apòstols estrabul·lats de la divina acràcia, de l'acció directa duta a dintre les llindes del Codi Penal, de la bomba "que escupe metralla" i de l'eterna Star invocada per un himne anarquista. Si el camí emprès per Miquel Badia i els seus minyons decidits d'Estat Català era el bo o si estava un xic impregnat de corrents difuses d'autoritarisme que algú podia confondre amb un feixisme perillós, és un problema que caldria debatre amplament, sense rancúnies ni mals entesos, i després d'atribuir a tots els protagonistes una sinceritat i un heroisme que la mort de molts d'ells va refrendar tràgicament.

Però Catalunya s'encaminava cap a una normalitat. I semblava igualment que, per costat de la República, aquesta normalitat acabaria també per imposar-se, tot i les divisions fraticides del socialisme espanyol, que havien inutilitzat, per simple oposició a Prieto i a Besteiro, un home de govern com era Manuel Azaña, lligant-lo al càrrec simbòlic i sen-

se cap força real de President de la República. Hi havia, és cert, uns altres rebrots d'extremisme: una mena de feixisme barrejat de carlisme, la figura del qual ens costava molt de veure des de Barcelona - on no tenia altres representants que unes romanalles de la "Peña Blanca" i el "Grupo Alfonso", més pintoresques que temibles - i, per l'altre costat, una extensió de l'anarquisme enfrontat amb el socialisme ugetista, i que llançava aquest cap a una "surenchère" de demagògia ben allunyada de la seva tradició reformista.

En aquesta perspectiva, no pas totalment alarmant, va esclatar la notícia de la mort de l'ex-ministre José Calvo Sotelo, a mans d'uns elements de la policia que obraven pel propi compte, com a represàlia de ^{ls} atemptats que havien costat, entre altres vides, les dels capitans Castillo i Farauco. Que el govern no hi tenia res a veure, era evident; que el crim va produir-li la mateixa indignació i una major estupefacció que als seus adversaris, també ho és. Probablement, aquell govern Casares Quiroga, format exclusivament per republicans del centre, amb un home de bona voluntat i poca malícia com era el català Joan Moles com a ministre de Governació, era la pitjor formació imaginable per a enfrontar-se amb aquella situació explosiva.

Era el pretext esperat o el fulminant que encenia els explosius acumulats de feia temps. La guerra civil esclatava. No cal que us recordi - vós hi tingúreu un paper eminent, i això que per la vostra formació i els vostres sentiments religiosos, sou un dels catalans més allunyats de la violència que puguin existir - com es produí la resistència a l'alçament, a Barcelona, com, des de Governació i des de la Prefectura de Policia, fou dirigit el contra-atac a unes forces regulars molt poc entusiastes i ~~dirigides~~ ~~xxa~~ guiades per militars professionals i emmarcades per uns pocs elements civils d'aquelles formacions extremistes de dreta que he al.ludit abans i que ereh, repetim-ho, molt poc nombroses. Vós sabeu ~~el paper~~ com va reaccionar Josep M. Espanya, conseller de Governació i com van ajudar-lo els caps de la Guàrdia Civil, dels mossos d'Esquadra de la Guàrdia d'Assalt, de la Policia, en ~~l'xx~~ aquell heroic enfrontament amb unes forces de l'Exèrcit que duien artilleria i armament de tota mena i que convergien damunt la ciutat de tots els indrets on s'aixecaven les casernes. Havíeu de veure també, pocs dies després, com uns escamots de joves anarquistes s'oposaven violentament i eficaç a què els minyons en edat militar acudissin a aquelles mateixes casernes on uns oficials republicans de lleialtat provada els esperaven per a organitzar

un exèrcit regular - puix que l'anterior havia estat desfet per l'alça-
ment - sense el qual, prou que va veure's més endavant, era il.lusori de
voler-se enfrontar amb els insurgents. No trigarien gaires setmanes, tam-
poc, que poguéssiu veure com aquell mateix Conseller de Governació que
havia demostrat una tan gran serenitat, un domini constant dels esdeveni-
ments contraris, deixava el seu lloc i s'exiliava, quan ja no li era pos-
sible de fer l'única política que li deixaren: la de signar els passaport
de tots aquells que volien fugir del país, perquè es sentien amenaçats
per l'onada de terrorisme desfermada arreu de Catalunya.

Vós, com jo, vam veure esbalafats com cremaven gairebé totes les es-
glésies, gairebé tots els convents de Barcelona i, en els dies següents,
de tot Catalunya. Vam presenciar, reaccionant de la manera que podíem,
protegint capellans amics o desconeguts, ajudant llur fugida o llur de-
tenció preventiva o cercant-los un amagatall provisional, quan va desen-
cadenar-se la persecució religiosa. Vam veure com, a desgrat d'un anun-
ciat armament previ de convents i sagristies, després del terrible episo-
di dels Carmelites, a la Diagonal, enlloc no va trobar-se una resistència
no ja dels mateixos sacerdots o frares, sinó dels qui, per sentir-se ca-
tòlics i fidels, haurien pogut sortir en defensa de l'Església perseguida.
Vam veure els assalts de pisos de gent desafecta o simplement sospitosa
o que algú havia denunciat per simple venjança, per enveja o per maligni-
tat; vam veure com s'enduien a la Rabassada els patrons que gosaren dis-
cutir les noves bases presentades pels descarregadors del Port, com eren
afusellats a Montcada els minyons fejecistes - llur nom tenia una peri-
llosa semblança amb el dels enemics -, com eren magatzemats a Sant Elies
o en innumbrables presons clandestines els possibles enemics de la Revol-
lució - o que havien gosat plantar cara, un dia o altre, als postulats
o a les demostracions dels sectors revolucionaris. Havíem vist com, de
primer, i amb enormes escrúpuls en homes que tenien com a dogma el res-
pecte a la vida humana, eren jutjats amb totes les formes del Codi de
Justícia Militar els dirigents i responsables de la revolta militar, com
eren executats (no pas tots: molts van passar-se tota la guerra en el mi-
grat confort però la seguretat constant de les presons de la Generalitat)
per haver trencat llur jurament. I després vam veure com cada dia ens duí
la seva tràgica collita de cunetes i recolzades: una collita on, recordem
ho, hi havia més obrers - víctimes de rivalitats sindicals - que burge-
sos; on els grans patrons - que havien pogut comprar llur evasió o llur

amagatall - ocupaven molt menys lloc que els simples militants de partits de dreta o d'associacions religioses; on al costat d'un Codolà, regidor de la Lliga, hi havia un Morató i Senesteva, catalanista dels de la Unió, un Manuel Clausells, ~~militant d'extrema~~ apòstol de totes les aventures culturals, un Josep Maria Planes, periodista de "La Publicitat" i d'"El Be Negre".

Aviat vam saber, és clar, que aquell terrorisme, executat per uns obscurs butxins, embriagats de sang i plens, en alguns casos, d'una exigència inhumana de puresa i de justícia - recordem les cremes de bitllets de banc, les saques que hom duia a la Generalitat de custòdies i calzes, procedents dels santuaris incendiats, la destrucció de mobles i atyells de luxe - corresponia, sense potser anivellar-lo, a un altre terrorisme que a l'Espanya ocupada pels revoltats s'exercia d'una manera més deliberada contra les seleccions polítiques i socials d'aquell territori, a l'inexorable "depuració" que, ja aleshores, eliminava els simples suspects de republicanisme o de socialisme, a les matances en massa de Granada i de Badajoz, de Sevilla i de Palma, testimoniades per forasters com Koestler, els Tharaud o Bernanos. L'esforç de cada dia, de cada hora, que vós i tants com vós dúieu a terme per a limitar i, si es podia, suprimir totalment aquella sagnia criminal, no tenia, malauradament, ni va tenir-la fins a uns quants anys després d'haver nosaltres perdut la guerra, una correspondència a l'altra banda: Manuel Carrasco fou afusellat a Burgos prop d'un any després d'haver estat jutjat, quan feia molts mesos que a Catalunya no hi havia hagut cap execució irregular ni dictada per un tribunal, i que un Luys Santa Marina podia ésser indultat de dues penes de mort successives, no gens gratuïtes en aquells moments i en aquella situació. (Mesos a venir, per l'agost de 1938, la darrera execució col·lectiva d'una fornada de reus proporcionada pels Tribunals especials contra el Derrotisme i l'Alta Traïció va provocar una crisi de Govern, amb la sortida dels representants de Catalunya i Euscadi en l'equip presidit per Negrin.)

Però les coses que passaven a l'altre costat de la ratlla de foc, tot i que ens afectaven molt i que en fèiem estat, justament, en la nostra propaganda, no compensaven en cap manera les preocupacions i les angoixes que el terrorisme de casa nostra ens produïa. Ja sabeu com van produir-se el que la història en diu, em penso, "els fets de maig de 1937", com la topada va produir-se entre els partidaris d'una autoritat i un ordre i els qui volien mantenir un terrorisme difús i aquella in-

disciplina dintre la qual potser s'imaginaven que podrien, realment, organitzar alguna cosa. No fa gaire he pogut llegir el testimoni interessat i ben interessant de George Orwell sobre aquells dies. Se'n diu, ja ho sabeu, "Homage to Catalonia", i el que seria autor famós de "1984" i d'"Animal Farm" ens presenta com a provocació comunista - és la tesi favorita dels anarquistes i, sobretot, dels militants del P.O.U.M.- una topada que hauria de concloure's amb la vinguda dels "jarameños" del Coronel Burillo, la incautació de l'Ordre Públic pel Govern Negrin i l'eliminació dels anarquistes del Govern de la Generalitat.

Recordem, també, la guerra que s'allargava i demanava nous sacrificis cada dia: els que produí la batalla de Terol, els que no podien evitar l'ensulsiada del front d'Aragó i l'arribada fins a la mar dels exèrcits enemics; l'ofensiva de la Serra de Pandols i la de l'Ebre; la immolació de llevantes juveníssimes - la que hom va dir-ne "quinta del biberó", perquè estava formada per minyons de disset anys - per a intentar efectes de sorpresa o diversions estratègiques; la mobilització de pares de família i de minyons barbamecs, amb el tant per cent de gent poruga o d'idealitat contrària a la nostra que es passava als altres rengles o, més senzillament, s'amagava en un sota-escala fins que s'acabés la guerra. Recordem la fam: aquell escursar-se poc a poc, però d'una manera implacable, les racions, aquella desaparició de les matèries grasses, de les fècules, de la carn i el peix; aquelles cues pel pa o per la llet. Recordem els bombardeigs de les ciutats i els pobles. Ara, aquelles bombes de cinquanta o cent quilos fan riure, si les comparem, no pas amb les d'Hiroshima o de Bikini, sinó amb les que els aliats tiraven damunt Alemanya en els darrers mesos de la guerra. Tanmateix, els trescents morts de Granollers o de Figueres, les cases esventrades de Barcelona, els raids de cada tres hores damunt la ciutat, pel març de 1938, amb aquella onada de pedra i ferro i carn en què es convertia, de sobte, la Gran Via, en el bombardeig culminant d'aquella sèrie implacable; els infants ~~mutilats~~ i les dones mutilats a la rera-guarda, tot plegat ens donà un tast de la guerra total ben diferent d'aquell clisé heroic i brillant, malgrat tot, que teníem del que era un dia la vella punya entre Estats i entre homes.

Vetaquí el que deixàvem, en marxar de Catalunya i davallar pel coll de Les Illes. No era solament aquells cotxes, ^{abandonats,} aquelles pistoles, aquelles màquines d'escriure que eren llançades, com a bolls per a Caront, damunt la flassada que els carrabiners tenien estesa arran de la ratlla - els

cotxes, recordeu-vos-en, vam ajudar a estimbar-los en un barranc, per tal que no fessin nosa als que arribaven continuament fins a la frontera oficial que migpartia unes terres igualment catalanes. Era un país castigat per la guerra, amb destruccions que arribarien, encalçant els fugitius i sovint passant-los al davant, fins als darrers confins del Principat, després d'haver començat per les terres de l'Ebre i del Segre. Un país turmentat per la fam, on els infants no podien ésser criats perquè mancava llet i les mares no podien alletar, on els grans acudien a les tristes sales dels restaurants populars per a engolir-se unes cullerades d'arròs bullit sense oli, on avellanes, lleties i garrofes eren elements de força de molts àpats, on el bacallà i la carn de conserva eren requisits només coneguts pels més ben situats o més afortunats en el joc sinistre que ja havia pres el nom d'estraperlo.

Era també un país que, ultra la guerra, havia sofert una revolució. No és pas a vós que em caldria explicar-ho, a vós que tant vau fer, de bon començament, per a suprimir-ne els excessos sagnants, canalitzar-ne els entusiasmes, donar-li una forma coherent i unes normes constructives. Era una revolució que, per a molts, només representava suprimir els altars - i els ministres del culte, també, i no hauria pas d'insistir en el fènomen prou vegades repetit d'un país oficialment catòlic, el més catòlic de la història d'Europa, que assistia plegat de braços als incendis d'esglésies i a la profanació de convents, a l'exclaustració de monges i a la cacera de capellans, sense el més petit esforç per a intervenir-hi en una tímida defensa, contra escamots sovint formats per minyons barbamecs o per dones histèriques. Una supressió d'altars i de sacerdots que representava la supressió total del culte, i és encara més curiós com, llevat d'una ínfima minoria que pogué assistir a oficis celebrats clandestinament, o als presoners de la Model i de Montjuïc, on no mancaren mai els capellans - detinguts, és clar - tothom va acomodar-se fàcilment de la manca de sagraments i de misses dominicals. Vós sou catòlic practicant i potser podríeu explicar-me aquest fenomen, que jo no m'he sabut explicar mai. Bé és cert que, després de la nostra marxa, van registrar-se els extrems més contraris d'una religiositat exacerbadada, i que en algun carrer de Barcelona on tenia el seu taller un fabricant d'estatuària religiosa - un dels oficis que féu el seu agost en 1939 i els anys següents - els passants s'agenollaven amb grans demostracions de pietat davant un enorme Sant Crist posat a la voravia, i les misses de campanya, amb tota mena d'armament fins per part dels cele-

brants constituïren, amb les desfilades militars, un dels espectacles de més popularitat.

Però, ho manifestessin o no - i no dubto que, entre els catòlics sincerament adolorits d'aquella persecució hi hagué casos de real heroisme, com n'hi hagué de fervor realment evangèlic entre els molts sacerdots i religiosos assassinats - els homes i les dones de Catalunya que van sentir-se afectats íntimament per la persecució religiosa dels primers temps no podien, lògicament, considerar-se gaire lligats a una fidelitat ni arborats per un entusiasme en defensa d'un règim i d'una revolució que havia vexat i escarnit llurs creences més íntimes.

Tampoc no podien sentir-se gaire entusiasmats per la revolució, que s'acabava ^{natural} lògicament amb la guerra i fugia del país amb les llargues caravanes de l'exode, els qui n'havien sofert les conseqüències econòmiques. "Qui perd el seu perd el seny", diu un refrany, tan materialista com exacte, de casa nostra. Tota aquella gent que es veia perjudicada per incautacions, expropiacions i controls, els grans industrials, els financers, els negociants d'importància, o havia estat sacrificada en els primers moments - afortunadament, en una escala molt menor del que molts ens temem - o havia aconseguit de passar a l'altra zona, on obtindrien crèdits per a altres empreses, tot esperant de recuperar les que havien deixat a Catalunya, o bé havien estat reduïts a un mínim paper en una fàbrica o un negoci que ells havien creat o heretat.

Aquesta mena de revolució - l'autèntica, ~~xarxa~~ perquè té per base l'estructura del país, si hem de creure Karl Marx - tingué una certa ambigüitat, fins a cert punt inevitable si considerem les impulsions contradictòries que van formar-la. Es una veritable llàstima que l'haver perdut la guerra i el fet que, vist des de fora, tenia molt més d'interès l'aspecte polític - àdhuc la lluita entre polítiques - que l'econòmic, hagi privat que es fes un estudi detallat i a fons de la revolució econòmica que s'operà a Catalunya entre 1936 i 1939. La caracteritzen, em sembla, unes quantes mesures essencials: la municipalització de l'estatge i dels serveis públics; l'apropiació de les finques rurals pels qui les explotaven i, en certs casos, la col·lectivització per part dels Sindicats Agrícoles o de les Cooperatives de les terres i finques rústiques abandonades; la intervenció de la Banca per l'Estat - i a Catalunya, per la Conselleria de Finances de la Generalitat -, i, per últim, la Col·lectivització de la gran indústria i l'establiment de Comitès de Control a les empreses industrials i comercials mitjanes. Allò que dóna més originalitat a aques-

tes reformes, en les quals van intervenir anarquistes, comunistes i republicans liberals, és que la intervenció dels organismes estatals era molt reduïda en les empreses col·lectivitzades i que, de fet, cada casa, sota la direcció dels Comitès de Control o d'Empresa, va conservar la seva autonomia de gestió - llevat de les Indústries de Guerra, més o menys controlades per diversos organismes oficials.

Si la concepció d'aquestes mesures no ha estat, que jo sàpiga, gaire estudiada a posteriori, tampoc no ho ha estat d'una manera objectiva els resultats que van donar. Només he vist un llibre, redactat en els primers anys de la postguerra per un panegirista del règim que tingué ocasió de veure els arxius de la Conselleria d'Economia de la Generalitat, i que publicà molts dels balanços de les empreses col·lectivitzades. I és singular de comprovar com la censura que intenta d'expressar l'autor del llibre s'atenua per a convertir-se, gairebé, en una expressió admirativa, quan repasseu els documents en els quals vol fonamentar una tal censura. No falta qui digui que tant els Comitès de Control com els de les Empreses Col·lectivitzades van prendre's tan a cor llur missió de defensar els interessos de l'empresa que regien que l'augment de maquinària, d'estocs de primeres matèries i de productes manufacturats, a despit de les grans dificultats de tresoreria, foren l'admiració - i el profit immediat - de molts dels industrials i grans comerciants que tornaven a Catalunya amb els exèrcits vencedors. Un fet molt simple i molt natural que va produir-se a les empreses col·lectivitzades per llur volum o per la desaparició dels propietaris fou que per als càrrecs directius foren designats els homes més aptes, més ben preparats, més honestos. Foren els qui es preocuparen de la bona marxa de les fàbriques i els magatzems àdhuc de vegades vorejant el sabotatge públic en quant a posar en el mercat uns gèneres que ells sabien que els serien pagats amb moneda cada vegada més precària. De totes maneres, van ser ben pocs els fabricants i comerciants "col·lectivitzats" que, en tornar a prendre possessió de llurs negocis, van manifestar la menor gratitud envers aquells que així havien defensat llurs interessos. La gran majoria foren acomiadats, de grat dels amos o per haver-los estat imposada aquesta mesura. I és paradoxal i potser símbol d'una mena de justícia immanent, que aquells homes i aquelles dones trets d'una casa en la qual havien tant contribuït a la prosperitat passada i present dels propietaris, van poder aviat establir-se pel propi compte o contractats per altres empreses, amb uns sous i uns beneficis molt superiors als que haurien tingut si no haguessin

estat acomiadats. Sé fins i tot d'algun cas en què un d'aquests homes expulsat d'aquesta manera - sense cap indemnització, és clar - a profit d'altres empleats més "fidels" o almenys més destres a dissimular en els moments de crisi, foren tornats a contractar, anys més tard, amb sous elevats i atribucions més extenses que les que tenien, mentre que els delators o els emboscats seguien vegetant en els càrrecs primitius.

Però, cal prendre'n el nostre partit: la revolució econòmica, que tenia indubtablement els seus enemics acarnissats - els que havien estat perjudicats - no tenia pas uns defensors gaire entusiastes. L'explicació és clara: vinguda en un moment de guerra, de crisis alimentícies, de dificultats en abastiments de tot ordre, els beneficis d'aquella revolució no podien ésser perceptibles d'una manera immediata. Què se li en donava, a un obrer metal·lúrgic, de cobrar quatre o cinc centes pessetes a la setmana, si havia de treballar sota el risc constant dels bombardeigs, amb horaris incongruents per mor de les restriccions elèctriques, i amb la seguretat que tot el sou se n'aniria en l'adquisició dels aliments cada dia més difícils ~~d'adquirir~~ de trobar, que requerien grans i perilloses excursions, prodigis de diplomàcia i tenir matèries aptes per a una truca?

La guerra: vetaquí la condició que ho dominava tot. I bé ens cal reconèixer que, almenys en els darrers mesos, no hi havia cap entusiasme per a la guerra. Ni els militants més idealistes dels partits proletaris, ni els defensors més aferrissats de les llibertats humanes - uns i altres sabien què es jugaven en la contesa armada - no podien encendre les flames d'una fe en la victòria que són indispensables per a mantenir l'empenta bèl·lica. La desigualtat de materials - aquella manca terrible d'armes i de tanques -; les ineptituds o les traïcions d'alguns militars professionals, entre els pocs que van romandre al costat nostre; les injustícies i els veritables crims comesos en nom d'una ideologia determinada, que feien que en determinades unitats combatents els militants d'alguns sectors fossin virtuals condemnats a mort; l'espectacle desmoralitzador de les victòries de l'enemic, més ben armat i dirigit amb més eficàcia: tot plegat era suficient per a limitar al mínim els entusiasmes.

He acumulat a posta les tintes negres, i sabeu que, tant com vós, vaig esforçar-me a mantenir durant els trenta mesos la nostra fe en la causa per la qual lluitàvem. Crèiem en Catalunya - tot i que alguns, que la confonien amb llur hisenda o amb llurs comoditats, en renegaven en

travessar la frontera o en empassar-se a l'enemic. Crèiem en la llibertat, i subscriuíem aquelles nobles paraules dels discursos del President Azaña - sobretot aquell en el qual invocava, com a metgia indispensable per a l'acabament del conflicte, "pau, pietat i perdó". Crèiem en la democràcia, i la defensàvem igualment contra l'extremisme terrorista de la F.A.I i l'igualitarisme primari de la C. N. T., en els primers mesos, que contra l'immixtió paulatina, cada vegada més dura, del comunisme en els òrgans de govern - principalment els de repressió, al front com a la reraguarda. Admiràvem l'heroisme dels combatants del 19 de juliol de 1936, a les Drassanes i a la Plaça de Catalunya, i admetíem sincerament que l'esforç proletari, tant com la justícia estricta, reclamaven unes modificacions d'estructures - una revolució, per dir-ho en el mot més comú. Havíem contribuït, els primers dies de maig de 1937, a enfonsar l'hegemonia anarquista, i un any més tard hauríem contribuït igualment a treure'ns del damunt, si en aquell moment haguéssim pogut, la força tentacular de l'estalinisme. Foren en aquells mesos, precisament, que van arribar a Catalunya les primeres notícies dels mètodes que implantava el Tsar vermell a la pàtria del comunisme: els processos en els quals un Bukhàrin, un Zinoviev, uns trotsquistes o uns herètics de dreta o d'esquerra, militants carregats de gestes i d'història, es veien obligats a confessar uns crims monstruosos; la persecució despietada dels homes del P.O.U.M., l'assassinat d'Andreu Nin, per ordre de Moscuà. Els entusiasmes dels primers temps, quan un Vladimir Antonov Ovseenko, Cònsol general a Barcelona, aportava l'ajut del gran poble rus - o almenys la seva adhesió - al nostre esforç, o quan arribava un vaixell soviètic carregat de queviures per als nostres infants, s'havia convertit en recel quan el mateix Ovseenko desapareixia en una de les grans "purgues", i l'ajut soviètic, servit amb comptagotes i administrat per comissaris polítics i generals que se'l cobraven per endavant amb l'or del Banc d'Espanya, servia per a implantar els mètodes del S.I.M. o per a desfer sàviament el prestigi dels principals capitosts republicans.

Però aquella gran mobilització d'entusiasmes i heroismes que fou, l'any 1936, l'allistament de les Brigades Internacionals arreu del món, i que feia coincidir damunt el nostre país homes com Stephen Spender, André Malraux, Ernest Hemingway i Arthur Koestler, servidors d'una fe en la justícia i en la llibertat que nosaltres teníem la responsabilitat i l'honor de salvar amb llur ajut, tot allò, que tant ha pesat i

pesa encara damunt la memòria i damunt l'experiència vital dels homes millors de la nostra època, tot allò havia de pesar també al nostre damunt. Hi pesarà constantment, prou que ho sé. Fa uns anys, un intel·lectual anglès, massa jove per a haver vingut com a combatent, em deia com, en la formació del seu esperit, havia pesat molt més la Guerra Civil d'Espanya, - la "nostra" guerra - que la que la seguia immediatament, i en la qual havia participat. I un llibre com "The wound in the heart" de Guttman, explica el que pesà - i encara pesa - en la "intelligentsia" nordamericana aquella guerra i les reaccions que va suscitar-hi.

Vetaquí el que deixàvem, doncs, aquell dia 5 de febrer de 1939, en fer a peu els pocs quilòmetres que separen el Mas Barris de La Vajol d'unes prades, als afores de Les Illes, on hi ~~hi~~ ^{havia} establert el primer control de gendarmes francesos.

Però encara deixàvem una altra cosa: una cosa que més d'una vegada m'ha turmentat i que, sens dubte, vós també heu sentit, com l'hauran sentida, un moment o altre, la major part dels exiliats que sentien la responsabilitat del que havien fet, havien dit o havien escrit. En el nostre èxode hi havia, tan gran o tan petita com volgueu, una part d'evasió, del desig de fugir d'unes repressions que tot feia creure que no eren pas il·lusòries - prou que va demostrar-ho, ben aviat, la crònica de Barcelona que ens anava arribant a França -, d'unes persecucions o uns càstigs de presó o qui sap si més durs encara que els vencedors ens aplicarien si ens quedàvem per a esperar-los. Nosaltres érem, amb tota la modèstia que volguem, els dirigents, els responsables. I ens havíem escarrassat, recordeu-ho, a avisar tots aquells que crèiem amenaçats, pel que havien dit o havien fet, perquè fugissin com nosaltres. Però, i els que no havien pogut marxar, per la raó que fos? O aquells que, convençuts de la poca importància de llur paper en la guerra i en la revolució, havien cregut que no els seria imputada cap responsabilitat? Hi havia una repressió decidida, un percentatge de reus a sacrificar, de víctimes propiciatòries per a l'altar de la Victòria. Si no érem nosaltres, serien uns altres. No érem, de fet, nosaltres, doncs, amb el nostre èxode, qui condemnàvem a presó o a mort els nostres amics, els nostres seguidors, es diguessin Carles Rahola, o Domènec Latorre, o Daniel Cochs, per només esmentar-ne tres que ara se m'acuden i que vós coneixíeu com jo i, com jo, estimàveu? Terrible pensament que els vint-i-sis anys passats no han pogut esborrar i que condicionava el nostre exili. Estic segur que, per a evadir-se'n, Lluís Companys no va fer

res per a defugir els seus perseguïdors, després de la caiguda de França. Tant com l'angúnia de no saber res del seu fill, aquest pensament que, potser, amb la seva presentació davant d'un tribunal militar i, si calia - que es veu que sí, que calia - davant d'un piquet d'execució, salvaria algunes víctimes o compensaria en certa manera la sang innocent ja vessada, devia impel·lir-lo a quedar-se al seu lloc, esperant els homes que anirien a cercar-lo. I sé que aquesta temptació ja va tenir-la, i ben forta, ~~el gener de 1939~~.

I I

EL PROBLEMA DEL RETORN

Vós vàreu poder anar a Mèxic, fugint en plena conflagració de l'Europa ocupada en gran part pels alemanys, en plena ascensió de la fortuna militar del nazisme. Jo em vaig quedar, amb els meus, a França, i vaig poder veure amb ells, sense dany, l'entrada de les tropes de Hitler a París i llur sortida. Impenitent cronista de les coses destacades que m'ha tocat de viure, n'he deixat un relat tan fidel i detallat com m'ha estat possible. La desfílada interminable, al pas de l'oca, de les cohortes alemanyes, al so d'unes bandes que mai no deixaven de tocar, entorn de l'Arc de Triomf de l'Estrella, amb una gran bandera vermella amb el cercle blanc i al mig la sinistra aranya de les potes tortes, que vaig presenciar, amb poquíssims parisencs, pel juny de 1940, fa joc amb els quinze dies que, en gran escala o per paquets, sota el foc dels resistents o empenyuts pels americans que baixaven de Normandia i del Cotentin, les tropes hitlerianes van abandonar París. Podien fàcilment - després ho hem sabut - fer volar París, seguint les ordres de llur Führer. Podien, en un desesperat arravatament de represàlies, canonejar barris sencers, fer-los metrallar per l'aviació. Al meu barri, les pacífiques Batignolles que s'estenen a un costat del Parc Monceau i abans dels barris de Clichy i de Montmartre, la lluita per a expulsar els ocupants i les revifalles d'aquests quan semblaven més atuits pels cops enemics, van emplenar unes quantes jornades emocionants i no exemptes de perill. Jo i els meus vam superar-los tots, com havíem sortit indemnes dels bombardeigs que marcaven els darrers mesos de l'ocupació i dels que, en molt menor quantitat o intensitat,

van seguir-los. Entre aquests, simple expansió d'una ràbia ben explicable per haver abandonat, després de quatre anys d'ocupació, la ciutat que era per als alemanys el mateix símbol de llurs victòries damunt Europa, recordo un bombardeig mitjançant els V-2, aquells projectils dirigits supersònics creats pel geni de Werner Von Braun abans de passar al servei dels Estats Units i de l'astronàutica. Aquest V-2, enorme cigar que esclatà en ple aire a París, va produir-me una impressió extraordinària, puix que vaig sentir la seva explosió i, segons després, el soroll sibik.lant i angoixós de la seva arribada - perquè el so no podia encalçar-lo, amb la velocitat que duia, i menys, és clar, precedir-lo. Era com si de cop, haguéssim estat submergits en un clima de "science-fiction" - sinó que aleshores no es coneixia el gènere, llevat d'alguns llibres precursors de Juli Verne i de Wells.

Havia viscut a París amb la dona i els fills - àdhuc augmentant d'una unitat el nombre - tots aquells anys. Havia tingut una sort extraordinària: no havia estat detingut, ni requisat, ni vexat de cap manera per les tropes d'ocupació; no m'havia calgut treballar, ni directament ni indirecta, per a elles; havia pogut lliurar-me a feines intel.lectuals que em venien de gust, a part de les que feia per a guanyar-me la vida - traduccions, classes, encàrrecs editorials - molt variades, no massa ben pagades, però mai humiliants. Altrament, els modestos subsidis que, amb no completa regularitat, arribaven de Vichy - ~~XXXXXXXXXXXX~~ els representants diplomàtics mexicans, gràcies en bona part als esforços d'una dama benemèrita, gran amiga de tots nosaltres, i que prou coneixeu - completaven els meus ingressos; per a arrodonar la sort, en aquells quatre anys no vaig haver de pagar lloguer - els propietaris, em penso que jueus eren fora - i la cura amabilíssima d'uns catalans amics que estaven a Bretanya, a Normandia o al centre de França feren que tingués un proveïment preciós i bastant seguit de carn, formatge, mantega i fins i tot verdures : recordo l'arribada d'un "cageot" de coliflors, tramès per un compatriota que feia de pagès, i que ens imposà un plat, d'altra banda, ben suculent, durant una colla de dies.

Havia viscut, sí, i havia fet viure els meus. Però no havia pogut crear-me cap situació, ni tan sols aconseguir una feina fixa. Fou el destí de gairebé tots els catalans exiliats, almenys a París o a la seva zona. La nostra precària tarjeta d'identitat, simple "permis de séjour" renovable cada tres mesos, deia que jo era "sans profession", i fins que

vaig deixar França d'una manera definitiva i, per haver tret el passaport espanyol, vaig deixar d'ésser un refugiat, no vaig poder veure inscrit - aleshores que tant se me'n donava - un ofici, el de periodista que vaig exercir un parell d'anys a la Radiodifusió Francesa, a la nova tarjeta, de "résident privilégié" aquest cop, que em fou donada junt amb el visat de sortida del país.

Alguns, pocs refugiats, catalans o no, van aconseguir de fer diners. Era a base de treballar amb els alemanys o per als alemanys. Són llegendaris els negocis que hi feren un pintoresc senyor M. - el qual no oblidava, però, a darrera hora de subvencionar un "réseau" de resistents - o un ex-escriptor català, un dia gairebé famós, que va retirar-se prudentment de França abans que hi entressin les tropes d'alliberació. Però jo, repeteixo, vaig tenir la sort de no haver de fer-me ric d'aquella manera: potser hauria de dir que no vaig poder fer-me ric de cap manera, puix que es veu que no hi tinc aptituds ni gaire tirada.

Això - la sortida dels alemanys de París - passava per l'agost de 1944. La guerra s'acabava, amb la caiguda de Berlín i, uns mesos més tard, amb l'explosió de les bombes atòmiques al damunt del Japó, l'any 1945. Jo vaig poder trobar unes feines que em venien de gust i que em permetien de viure amb la família sense estretors, per bé que sense luxes. I la marxa dels alemanys, amb la represa de la vida política francesa encapçalada pel general De Gaulle, ens permetia - vull dir als refugiats catalans - unes altres esperances i unes altres activitats que almenys, si no acceleraven aquestes esperances, semblava que les fessin dependre, en certa manera, dels nostres esforços.

Ja sabeu prou allò que és la política dels exiliats. Reunions inacabables, on cadascú es creu en possessió de la veritat i en l'obligació d'explicar la seva actuació durant la guerra i abans i tot. Els partits, que ningú no sap si existeixen o no, troben representants que ningú no ha autoritzat i tenen tendència a multiplicar-se per escissió. Temptatives sense gaire base - com una que tingué per protagonista el Sr. Miguel Maura, a primers de 1945 - troben un vast ressò, i hom procedeix febrosament a reivindicar càrrecs i a repartir-ne entre els subalterns, a redactar manifestos i reglaments. Les notícies confuses que arriben de la frontera són deformades, ampliades, suprimides o inventades a mesura del gustos de cada exiliat. A França, i concretament a París, on jo era, el ressò de la política que va dir-se'n dels "maquis" - infiltracions d'u-

nitats lleugeres de guerrillers en el territori enemic, que aleshores era l'Espanya de Franco - una política que va tenir moments de gran virulència, amb l'hegemonia abassegadora dels comunistes a la França del Sud, i la topada implacable amb els anarquistes, tan abundants a la regió de Tolosa - aquesta política va traduir-se en una mena de Front Popular que es deia "Aliança Nacional de Catalunya" i en un setmanari del qual van sortir exactament 9 números, el darrer dels quals marcà també la fi de l'Aliança. Va substituir-la - ara sense comunistes - una nova agrupació de forces catalanes que emprà el nom històric de Solidaritat Catalana, inspirà algun altre periòdic, i va morir uns mesos més tard, en constituir-se el Consell de la Generalitat creat pel President Josep Irla. I no cal dir que tot es feia en previsió d'una imminent tornada: una punyent Englantina, la que guanyava Josep Carner als Jocs Florals de la Llengua Catalana, celebrats l'any 1946 a Montpeller, es titulava "Vetlla de retorn". Feia ja set anys que érem a l'exili. Set anys! No era prou? Per a revigorar-nos l'esperança, les resolucions de les flamants Nacions Unides, la retirada d'ambaixadors, la ruptura de relacions amb França amb Espanya, tot plegat eren revifalles - ara sí que va de debò! - del nostre il.lusionat enyor.

Perquè ens enyoràvem. Fèiem revistes - una represa admirable, per bé que poc duradora de la "Revista de Catalunya", sota la direcció de l'admirat i peresós Armand Obiols; una publicació utilíssima, encara avui, que es deia "Quaderns" i que sortia a Perpinyà gràcies a un grup d'amics que hi residien; altres setmanaris i revistes a Tolosa, a Niça, a Montpeller, a París... Sortien també llibres en català, amb editorials pròpies - la que fundà Eduard Ragasol a París, i en la qual va esmerçar ardidament un petit capital ha publicat uns llibres en certa manera històrics; en sortien també de gran luxe bibliofílic, il.lustrats per Clavé, Martí Bas, Fontseré, Rebull i Picasso. Fèiem exposicions de pintors catalans, muntàvem un Casal Català, amb quadro teatral i agrupació coral i esbart, si s'esqueia. Fèiem dir oficis solemnes per Sant Jordi o en sufragi del President Companys o del Cardenal Vidal i Barraquer. I ens enyoràvem. Podíem viure a França relativament bé - era una França que es redreçava poc a poc de l'ensulsiada que li havia estat la guerra i l'ocupació. Les velles maneres de fer-s'hi ric - el mercat negre, els tractes amb els alemanys - ja havien desaparegut i algunes fortunes fetes d'aquesta manera es desinflaven ràpidament. Calia treballar, cercar-se una manera de viure, i això no sempre era

fàcil, ni durador. Fou una coincidència, potser, que en un moment que la dona i els fills havien fet un viatge a Barcelona - tot i que les comunicacions regulars estaven interrompudes, i això consistia en què, per anar de Cervera a Port-Bou, no podies anar en tren sinó passar en un taxi per la carretera exterior, arran de mar - i els havien pres el passaport, amb pretextos legals, que anaven allargant sense saber fins a quant llur estada; en un moment que, per un accident estúpid, el meu pare moria a Barcelona - i jo havia de saber-ho per una carta tramesa via Londres, vuit o deu dies després de la mort; en aquell moment que tot predisposava a un pessimisme sense atenuants, jo perdés les dues feines que em permetien de viure i em quedés sense cap ingrés, llevat d'unes modestes indemnitzacions que només podien durar uns mesos. Aleshores va sortir-me una altra feina, brillant però de resultats hipotètics, que hauria pogut dur-me a Mèxic en companyia d'un estol d'amics joves i plens de dinamisme. Jo havia demanat el passaport i el duia a la butxaca, un mes darrera l'altre, esperant el motiu extern que em decidiria a renunciar al retorn - quedant-me a París o anant-me'n cap a Mèxic - o bé a realitzar-lo. Aquests dubtes van durar sis mesos.

I al capdavant vaig tornar. Abans de pensar de cap manera a fer-ho, i més aviat per a justificar, davant de moltes reticències, les raons que havien tingut alguns amics que havien pres ja abans aquesta resolució, vaig escriure un article a "Quaderns", un diàleg a una sola veu que es deia "Les raons de l'exili". No fa gaire que he reprès els arguments d'aquest diàleg que era una mica, com aquesta mateixa carta, un esforç per a aclarir els meus pensaments i donar una jerarquia als conceptes que regien els meus actes. Raons familiars, doncs, ben poderoses; raons personals, que em deien que el meu lloc era a Barcelona, i no pas a París o a Mèxic; raons polítiques i tot, que sospesaven els riscos i feien caure la balança cap al costat del retorn, a despit de tot el que diguessin o pensessin els qui es quedaven a l'exili; foren aquestes i d'altres les raons que em feren passar la ratlla de les Alberes un dia de juliol de 1948. Havien passat nou anys i mig de la meua marxa. Les il·lusions, les esperances d'un retorn triomfal - o almenys segons unes perspectives de vida molt semblants a les de 1936 - s'havien esvanit poc a poc. Les mesures externes, diplomàtiques o de prestigi, no afectaven per res la posició dels governants de l'Espanya sorgida de la guerra civil. Calia tornar a Catalunya i esforçar-se per a trobar-hi una geia, relativament còmoda, és clar - la perspectiva de la

presó, de la depuració, dels processos i les penyores ara semblava molt atenuada - però no pas sempre inconfortable del punt de vista moral.

He dit i he repetit que havia tingut sort. No hem pas oblidat, ni vós ni jo, aquelles lamentables corrues de soldats vençuts que anaven a parar, directament, de la frontera, als camps de concentració que els francesos havien preparat a les platges del Barcarés, de Sant Cebrià, d'Argelès. Vam haver d'acudir-hi algunes vegades per a treure'n amics estimats, però sempre ens n'anàvem amb la recança de tants milers com hi quedaven. Després van ésser repartits a llocs menys sinistres: Agde, Bram. Però no deixava d'ésser una privació de llibertat, la d'aquells refugiats que no tenien altre defecte que no disposar d'uns mitjans de vida ni d'una protecció prou eficient, com d'altres. A nosaltres, aquella vexació ens fou estalviada. I, com a nosaltres, en general, a tothom que tenia una certa significació política: més o menys bé, els organismes d'ajut - i des del començament, el famós S.E.R.E. del Dr. Neguin - van contribuir a crear refugis, centres col·lectius d'acolliment, residències ofertes per entitats franceses o internacionals. Però el gros nucli dels camps no pogué sortir-ne amb tanta facilitat. Calgué que es produís la guerra - setembre de 1939 - perquè hom pogués oferir als refugiats aquells un dilema no pas massa confortable, dramàtic en la major part dels casos: o tornaven cap a l'Espanya de Franco o eren enrolats en Companyies de Treballadors Estrangers, dintre la Legió Estrangera.

He llegit testimonis literaris d'aquella nova servitud, molt penosa per l'hivern crudelíssim que fou aquell del primer any de guerra. Però ja sabeu com aquells sofriments i aquell treball duríssim fou, ^{en} en molts casos, una simple introducció a coses molt pitjors. La desfeta dels exèrcits francès i anglès, pel maig de 1940, amb la invasió de gairebé tot França per les tropes de Hitler, va fer que la majoria d'aquelles formacions militaritzades caiguessin presoneres dels alemanys. No fa gaire ha pogut sortir, al capdavant, una relació impressionant del que representà, per a aquells germans nostres, l'entrada, de primer, en uns camps de presoners de guerra i, després, en els més terribles del que se'n pogué dir justament, organització concentracionària, en aquella "Nit i Boira" en la qual es submergien, tard o d'hora, els estadants de Buchenwald, de Mauthausen, de Dachau i d'Auschwitz. El llibre que he al·ludit, el "K. L. Reich", d'Amat-Piniella, ens posa als ulls, massa anys més tard, allò que foren aquells indrets i les tortures mate-

rials i morals a què es vegeren sotmesos els que havien estat lluitadors de la República espanyola. ¿Quants catalans hagueren de passar per aquells indrets? Alguns milers, sens dubte. (El cens un dia o altre serà fet, per a vergonya dels qui, podent-ho evitar, van permetre-ho i àdhuc potser van incitar els alemanys a què es desempalleguessin així d'uns hostes enutjosos.) Jo recordo el cas d'un amic, el pobre Josep M. Brull i Solares, de Tortosa, fet presoner absurdament - ell ni tan sols estava mobilitzat: feia de pagès en una masia francesa - i dut a un d'aquells camps d'extermini, on seria efectivament exterminat amb una injecció de benzina, en un d'aquells experiments que es permetien éssers que es deien metges.

Vam tenir, doncs, sort. Vaig tenir jo sort, que vaig estar-me a París durant tota l'ocupació i no vaig haver de sofrir, com un altre amic, Frick Armangué, d'ésser víctima d'una razzia de represàlies i ésser conduït, amb tots els altres homes del poble on vivia, a un altre d'aquells camps de càstig, del qual no tornaria mai més. Ni d'ésser considerat com a suspecte per les autoritats franceses ni alemanyes i dut al camp de Vernet d'Ariège, com una colla de catalans, entre els quals hi havia el nostre pobre amic Eduard Ragsol, que només en pogué sortir com a malalt per a ingressar a un hospital de presó on li fessin la trepanació - malalt d'un mal que el torturaria fins a la seva mort prematura. Ni d'ésser empresonat per la Gestapo, com Nicolau d'Olwer i tants d'altres compatriotes. Una sort exagerada, de la qual hauria gairebé d'aver-gonyir-me, si jo hi hagués tingut cap participació, però que em queia del cel malgrat la meva situació i les meves possibles imprudències. En aquells anys, no era pas rar de trobar algun amic o conegut, que havia passat per un camp de concentració francès i que deia, convençut:

- Quan tornem a casa, no deixarem parlar aquells que no es treguin de la butxaca un grapat de sorra!

L'al·lusió a les platges d'Argelès o de Sant Cebrià esdevenia, però, inndcua i gairebé contraproduent quan vèiem tornar, l'any 1945, aquells esquelets ambulants que havien estat alliberats per l'exèrcit americà en el seu avanç per Alemanya: manyocs d'ossos i pell flotants dintre de sinistres pijames decorats amb un número.

¿Què havia estat, mentrestant, l'exili per als qui pogueren escapolir-se a temps de l'infern europeu, els anys 1939 i 1940? Jo recordo aquells embarcaments col·lectius cap a Mèxic, en el Sinaia, l'Ipanema, el Mexique, expedicions que se'n duïen tothom que havíem pogut encabir a les

l·listes del S.E.R.E.; els milers que també vam anar a acomiadar a Pauillac, quan sortien en el ~~Vari~~ Winnipeg cap a Valparaíso. I penso en aquell joc cruel amb l'esperança que eren els examens previs de lleialtat negrinista i gairebé stalinista ^{en què consistien/} ~~que~~ ^{er}en els interrogatoris minuciosos del Sr. Gamboa, delegat mexicà, i del gran poeta, però sectari marxista que era Pablo Neruda, delegat pels xilens.

Però, malgrat tot, la gent anà a fer cap a un país amic: vull dir aquell admirable Mèxic on, gràcies en bona part al President Lázaro Cárdenas, tants milers dels nostres exiliats pogueren acollir-se: vull dir, també, aquell Xile democràtic i obert que també va rebre amb cordialitat els refugiats que hi arribaren. Arreu del continent americà, a Venezuela com a Colòmbia, a l'Argentina i a l'Uruguay i al Brasil i a Costa Rica, van eixamar colònies de catalans. (Els qui caigueren a les mans criminals del "Benefactor" Rafael Leónidas Trujillo en van poder sortir relativament aviat: la prova, tanmateix, fou dura, si hem de referir-nos al testimoni descarnat que és el llibre "Tots tres surten per l'Ozama", de Vicenç Riera i Llorca.) Els exiliats que arribaven a aquells països d'Amèrica trobaven, en general, uns compatriotes disposats a ajudar-los, unes entitats amb fons abundants que instal·laven editorials i fàbriques, unes economies en plena expansió que necessitaven homes aptes i treballadors. No trigaren gaires mesos a veure com la guerra europea - abans d'esdevenir mundial - els donava nova feina i obria noves possibilitats a llurs esforços. Quan els Estats Units entraren en guerra, no solament això reduí enormement la competència que feia a tot Amèrica a les indústries indígenes la formidable indústria nordamericana, sinó que provocà la creació de noves indústries, de tècniques més perfectes, i convertí la potència ianqui en clientela dels qui abans eren els seus compradors.

Això vol dir que, en general, tots els exiliats que van anar a Amèrica - àdhuc els qui, com vós, van arribar-hi al darrer moment, l'any 1943, abans del desembarc americà a l'Àfrica - van saber-se espavilar, van guanyar-se la vida i, en molts casos, es van fer rics. He fet altres vegades prou elogis d'aquest esperit d'iniciativa, d'aquest amor al treball i d'aquesta adaptació a unes circumstàncies extraordinàries que tenen els catalans i que tan bé saberen demostrar els que eren submergits en la vida americana, perquè ningú pugui veure en aquestes constatacions la més lleu ombra d'una censura. Altrament, qui hauria pogut acusar-los d'oblidar llurs deures cívics i patriòtics? Recentment

m'ha calgut recensiar la producció periodística catalana a Mèxic, entre 1940 i 1950: és una cosa impressionant, pel nombre com per la varietat dels partits, moviments, comunitats, sectors i sub-sectors que defensen. Les reunions dels diferents matisos polítics o apolítics prenen moltes hores de lleure als exiliats, enfonsats en interminables discussions sobre el passat gloriós de cadascun d'ells, plens d'utòpiques imatges del que seria un immediat esdevenidor, per a tots els catalans, però particularment per a l'orador i per als amics de la pròpia corda. Repeteixo que no vull pas criticar-los ni fer-hi fàcils ironies. A França o a Anglaterra passava el mateix: s'hi feien aliances, fronts, unions, solidaritats, consells, moviments, comarcals i tot allò que, semblava, calia fer en aquell moment. Però encara hi havia una diferència a favor d'aquests darrers: l'opressió a què havien estat sotmesos durant els anys de l'ocupació alemanya - o de la pressió de la França pétainista. L'eufòria amb que es duïen a terme les polèmiques i les escissions, a dintre les colles d'exiliats d'Amèrica fou molt més duradora i, malauradament, encara més ineficaç.

Publicaven també llibres i revistes literàries, feien Jocs Florals de la Llengua Catalana, afirmaven arreu llur catalanitat i llur voluntat de fer-la reviure plenament, un dia, a Catalunya. Ho sé, i ja ho he subratllat altres vegades amb el degut elogi. Però mentrestant es feien rics i alguns creïen que això els donava més "responsabilitat", és a dir que els llevava l'obligació de mantenir revistes i Orfeons, de comprar llibres i subvenir moviments patriòtics. Es un tant per cent molt limitat, ^{el dels exiliats que ho feien/} vós ho sabeu molt millor que jo - vós, que des del començament heu estat a primer rengle en totes les iniciatives culturals, que les heu sostingudes totes amb l'esforç personal i l'aportació financera, que heu cantat a l'Orfeó Català i hi heu fet cantar els vostres fills i la vostra muller, que heu seguit àvidament, a través dels llibres que rebieu de Catalunya i de les cartes dels amics, la realitat catalana. Però vós sabeu el que costava d'arrencar unes quantitats com a donatiu, què costava d'obtenir unes subscripcions a unes revistes o a unes institucions de cultura, què costava i què costa de fer pensar una gran part dels nostres exiliats, d'aquells catalans que anaren a l'exili per motius polítics, no pas per a guanyar-s'hi grassament la vida, però que se l'hi han guanyada i s'han fet rics, molt rics, que tenien l'obligació d'ajudar aquelles coses que, és cert, no oferien l'esperança d'un nou càrrec immediat, però que en canvi mantenien la pervivència de la llengua i la cul-

tura en uns moments que llengua i cultura catalanes eren perseguides i bandejades a Catalunya.

Jo sé que a l'exili s'ha creat, en alguns ^{petits} grups, una curiosa mentalitat absentista. Sembla com si, en passar la frontera a començaments de 1939, haguessin tancat totes les deus del patriotisme, de la dignitat civil, de l'eficàcia política. Sembla com si alguns creguessin impossible que, fora ells del país, aquest hagués pogut viure normalment, crear les seves pròpies defenses, trobar en les noves generacions aquells defensors i aquells continuadors de l'obra feta que li calia, sota pena de total desaparició si no sorgien aquells homes. Sembla com si volguessin que Catalunya hagués quedat glaçada, immòbil, en l'estat que es trobava pel gener i febrer de 1939: que els tramvies no funcionessin a Barcelona, i els proveïments fossin encara racionats i escatimats; que cada ciutadà dugués un policia al darrera, controlant-los les accions; que parlar en català i escriure'l fossin coses impossibles i a les quals calia renunciar, per por de sancions immediates; que la dignitat personal hagués esdevingut cosa inexistente i tota tasca en pro de Catalunya inimaginable. Hom concedia, a tot estirar, la possibilitat d'una cosa informe, batejada com a "Resistència", segons el model dels darrers anys de l'Europa ocupada pels nazis: una cosa que havia de donar màrtirs, fer sabotatges, provocar catàstrofes, tot plegat espectacular i apte per a ditirambes, però, de fet, ben poc eficaç. Hi havia - no sé si encara hi és - una posició ambivalent, per no dir ambigua, davant de la Catalunya de la postguerra: creure, per una part, que no podia fer-se res sense els exiliats, sense llur autoritat, llur experiència i llur patriotisme; creure, per l'altra, que els exiliats que, per raons personals o per imperatius de llur particular civisme, ~~eraven~~ decidien de tornar a Catalunya, eren uns desertors, uns traïdors i tot, perquè a Catalunya no podrien fer res. Es a dir, per si això pot aplanar la contradicció, que mentre no fos possible el retorn en massa de tots els exiliats, per un canvi radical del règim, que equivalgués a fer que la desfeta de 1939 esdevingués una victòria de 1945 - o de l'any que fos, perquè ara ja som a 1965, i aquesta mentalitat ha seguit vivent en molts exiliats, prou que ho sabeu vós - el lloc dels exiliats era l'exili - i perdoneu-me el pleonasme, que vol dir que el fet d'ésser exiliat, per a ells, no era pas una dissort personal, un dolorós esquinçament de la terra estimada i dels compatriotes que hi havien restat, sinó una patent de puresa política, d'eficiència patriòtica, de segur discerniment d'allò que era permès i allò

no ho era, d'allò que estava d'acord amb l'ètica col·lectiva i allò que la contradia: quedar-se a l'exili, ni que fos sense fer altra cosa que viure-hi i guanyar-hi diners, ja era prou, i tot el més calia dedicar un esguard condescendent al que feien i deien els catalans que s'havien quedat a Catalunya i els que hi tornaven.

Jo no diré que, vist amb una òptica especial, que maneja conceptes abstractes en lloc de realitats, amb aquella mentalitat de l'exili que tan agudament analitzava el psicòleg català Josep Solanes, no tinguessin raó. Sembla talment que els la doni el temps: moltes vegades ens hem meravellat, en les ràpides visites d'alguns exiliats a Amèrica, de com es conserven joves, de com sembla que els anys passats no hagin comptat per a ells ni en l'aspecte físic: els cabells negres, la silueta ~~jove~~ esvelta i manca d'arrugues, el dinamisme extern. I si no fos que, de tant en tant, rebeu la trista notícia de la mort d'algun amic coetani vostre, d'un altre infart de miocardi o d'un altre càncer que se n'han dut, als cinquanta o als seixanta anys, un amic exiliat, creuríeu que sí, que aquella situació espiritual d'inacció o de discussions sense objecte, pròpia de l'exili, manté congelades la joventut i l'esperança.

Però no és així: han passat vint-i-sis anys, d'ençà de la desfeta i del pas dels Pirineus per tot un estol polític, militar i militant vençut per un enemic implacable. Tots els criteris possibles per a comparar aquest exili amb d'altres ens fallen. Ni al segle XIX ni al present no trobem cap situació d'una tal durada: la Dictadura de Primo de Rivera, molt més suau que la present, no durava més enllà de set anys i tres mesos. Les de Ferran VII o de Narvèez, ni això, perquè anaven intercalades amb intermedis liberals o amb amnisties. Fora de la situació dels emigrats russos anticomunistes de 1918, no crec que n'hi hagi cap de comparable en la història de les emigracions polítiques; i aquesta s'ha extingit naturalment, sense pena ni glòria, deixant només algun episodi polifac^{tic} com l'afer Kutàepov, i una producció literària tampoc no massa sensacional: entre Ivan Bunin i Boris Pasternak, tots dos russos i tots dos Premis Nobel de Literatura, sembla que no és dubtosa la tria a favor de l'home que es quedava a Rússia i podia donar el testimoni de la seva poesia i del seu "Doctor Jivago", en contra del literat correcte que moria obscurament a l'exili. Vint-i-sis anys sense un contacte seguit amb el país han de deformar per força la mentalitat. I no hi ha res més trist que viure entotsolats en un passat ja totalment donat i beneït.

Catalunya és ací; els catalans són ací. Tant si la fesomia que té actualment el nostre país ens és agradable com si no; tant si podem trobar mil defectes imperdonables en els catalans que avui viuen i treballen a dintre els límits de la pàtria, res no pot modificar aquesta veritat. I el paper dels catalans és a Catalunya, un cop ha estat demostrat a bastament, per l'acció o per l'omissió dels exiliats, que ben poca cosa pot fer-se des de fora per a modificar aquesta realitat present i actual que és, avui, la Catalunya on vivim.

Hi ha un argument que potser resulta cruel, però que és definitiu. Llevat d'uns quants amics fidels, que es fan vells i van desapareixent poc a poc; llevat d'uns quants joves gairebé erudits d'una història política que els interessa principalment com a història, qui coneix els noms d'aquestes figures destacades de la política que, un a un, tots els exiliats pensen ésser? Un amic meu, que comparteix amb períodes gairebé iguals la seva residència a França amb l'estada a Catalunya, em deia que, en una conversa amb una personalitat política catalana de l'exili havia pogut exclamar-se: "No veieu que si ara jo em posava a cridar, al mig de la Plaça de Catalunya, "Visca X" (i aquesta X representa el nom del seu interlocutor) ningú no me'n faria cas, i alguns es pensarien que victorejo la darrera adquisició del Barcelona?" Pensem en una cosa ben senzilla: dels actuals components d'un possible cens electoral del país, almenys un 70 per cent no havien votat en 1936, que fou la darrera consulta realitzada. Dels qui votaren en 1932 els diputats al Parlament de Catalunya, quants en queden en vida? I quants diputats queden en vida dels qui formaven aquell Parlament? Quants queden dels antics ministres de la República, dels qui foren Consellers de la Generalitat, àdhuc durant la guerra? A dintre i a fora del país, la mort ha deixat clarianes enormes en aquell bosc d'entusiasmes i de voluntats que fou la Catalunya que dugué i mantingué la República i es va guanyar, amb ella, un inici de govern propi. Però Catalunya queda, amb la seva integritat física; els catalans, encara augmentats - per motius endògens i al·lògens, ja ho veurem i ho registrarem - resten a dintre de Catalunya; la llengua catalana, menystinguda, malparlada, ignorada, arraconada, és encara a Catalunya on més s'escriu, es parla, es defensa i s'exalta amb una cultura i una literatura superiors a la de cap altre poble d'Europa que es trobi en la situació de no-oficialitat com la nostra, encara que aquesta no-oficialitat no comporti la real persecució, les limitacions i els interdictes que encara pesen damunt el català.

Podreu dir-me que hi ha el valor de símbol que té que uns quants homes representatius restin a l'exili: un Pau Casals, un Bosch Gimpera, un Pi i Sunyer... aviat, malauradament, acabariem la llista, perquè també entre aquestes figures representatives la Mort ha fet la seva collata. Cada dia n'hi ha menys, d'aquests homes, i també és una trista cosa, un dolorós privilegi d'obligar-los a morir lluny de la Pàtria que estimen i enyoren. I remarqueu que no he inscrit entre aquests catalans exiliats el més il·lustre dels escriptors actuals, encara lligat per la pròpia voluntat a un allunyament que li ha pres la meitat de la vida. Perquè som molts els qui confiem que el gloriós octogenari que és Josep Carner voldrà encara venir a compartir els afanys i les lluites dels seus compatriotes. Mestre entre els mestres, la seva sola presència pot donar a les noves generacions aquella empenta, aquell noble estímul que els donaren la presència, l'acció i el mestratge d'homes com Carles Riba i com Josep Pous i Pagès.

També em podríeu argüir, prou que ho sé, que de fora estant de Catalunya, els exiliats poden fer una gran tasca en profit dels seus compatriotes: tasca de difusió dels ideals comuns, de denúncia de les persecucions i les vexacions sofertes pels catalans, d'apel·lació als organismes internacionals. Es cert, i prou sé que, exemplarment, alguns exiliats s'han lliurat a aquesta missió. Però, no creieu també que aquesta feina, feta des de Catalunya mateix, amb totes les dificultats d'expansió, però al mateix temps amb tota la força de veracitat de les denúncies fetes per testimonis i per víctimes dels fets denunciats, no seria molt més eficaç? Per a una difusió entre l'opinió internacional del fet català, fa molt més un incident com el que va motivar la detenció i la condemna de Jordi Pujol, o el fet de les declaracions públiques del P. Dom Aureli M. Escarré, àdhuc el fet que aquest hagi estat exiliat per obra de la Cúria romana instigada pels representants del règim actual d'Espanya, que totes les manifestacions dels ~~exiliats~~ voluntaris propagandistes, de fora estant, de la injustícia de la sort que ens és procurada. La situació de Catalunya ha d'ésser denunciada des de Catalunya; els esforços per a modificar-la seran molt més útils - i molt més arduos, prou que ho sé - fets de dintre del país estant, que des de fora, per uns homes que fa vint-i-sis anys que en són absents.

Això vol dir, per acabar aquest capítol, que ja sé que produirà algunes molèsties entre molts amics estimats, que l'exili és una situació a extingir, i que, molt millor que esperar que la mort s'encarregui de

la liquidació, ho seria que els exiliats es reintegressin ràpidament - com vós voleu fer - a la vida catalana. Ja sé que això de vegades topa amb situacions econòmiques o familiars establertes. Però, en aquest cas, que els exiliats es conformin a ésser, simplement, uns emigrats com els que arribaven a Amèrica fa trenta o trenta-cinc anys, o com els que hi anaven entre 1945 i 1955. Es a dir, que no es pensin que influeixen per res en la política catalana, que no s'il.lusionin amb tenir, per art miraculós, un lloc destacat en aquesta política, el dia de demà. Que siguin catalans, ben catalans, disposats a ajudar sempre, a comprar llibres catalans, a mantenir les institucions catalanes que, a l'exili, mantenen la cohesió si més no sentimental dels catalans, però res més. Els "catalans absents de la Pàtria", gent benemèrita, extremista i exigent moltes vegades, no van pesar pas gaire en l'evolució de la política catalana, els anys de la nostra -relativa, si voleu - autodeterminació i del nostre govern propi. Si s'acontenten amb aquest paper, els exiliats poden seguir a l'exili. Si no, només tenen un camí obert: el de la tornada.

I I I

T O R N A R A C A T A L U N Y A , P E R Q U E ?

Tornar a Catalunya era, doncs, ja fa molts anys, la millor sortida - l'única sortida, llevat de la mort - de l'exili. I no ho dic pas perquè jo l'adoptés, després de molts dubtes, ja en 1948. En la meva decisió, ja ho he dit, hi havia moltes motivacions externes; però això és ben natural i gairebé tothom s'ha trobat amb aquests factors familiars, econòmics, de salut o de temperament, que imposen un dia, tant com puguin fer-ho els factors morals i patriòtics, el retorn.

Tornar a Catalunya. Per què? I per a què? Es a dir, com justifiqueu dintre vostre la tornada, si no hi ajusteu tota una conducta, una actitud enfront de les coses que us volten, una posició de lluita o d'inèrcia, de reivindicació del passat o de descoberta de noves posicions?

Perdoneu-me que segueixi retreient la meva experiència i subratllant amb altres exemples fins a quin punt jo sóc i he estat sempre un home

de sort. Tornava a Catalunya i no em molestava ningú: ni presons preventives, ni depuracions: tot just si un breu interrogatori d'identitat, que em permetia d'establir-me al meu antic domicili, conservat per sort, i de posar-me al davant del modest negoci que la mort del meu pare havia deixat gairebé abandonat.

Però trobava una Catalunya molt diferent de la que havia deixat pel gener de 1939. Una Barcelona, per exemple, en la qual encara es coneixien els estralls de l'aviació o d'unes empreses precipitades d'urbanisme: hi havia solars per a edificar a la Gran Via - potser per a recordar-nos la terrible conflagració de març de 1938 -; a la Plaça de Catalunya, en un parell d'indrets centrals; a la Rambla, a l'indret on hi havia hagut "El Siglo". Una Barcelona on encara hi havia racionades moltes coses, començant pel pa; on us calia una tarjeta de racionament, màxim document d'identitat, i una altra per a tenir el tabac, si éreu fumador. On sovint - inevitablement, cada hivern - es produïen restriccions severíssimes en el subministre de llum, i calia tenir enllumenats supletoris, de benzina o de bateries. On els sous eren baixíssims i l'aspecte de les empreses comercials i industrials, aparentment, abandonats, però on la prostitució s'havia estès a molts barris un dia reputats com a burgesos i ~~XXXXXX~~ morigerats, i les sales de festes abundaven i eren sempre plenes d'una mena de gent que guanyaven els diners a cabassos, propietaris de gairebé els únics automòbils que circulaven - els famosos "haiga", grans baluernes americanes, fetes per a l'ostentació i el platxeri, lligats indefectiblement en el pensament dels espectadors amb la idea del "straperlo" i amb la dels "enchufes", els dos únics mots que semblaven haver-se perpetuat des del darrer temps de la República. Una Barcelona - i una Catalunya - en la qual hi havia, molt destriades, dues úniques classes: la dels rics, molt rics, fabricants o especuladors en primeres matèries i en productes manufacturats, que es trobaven prop de les aixetes dels "cupus" i les llicències d'importació, i la dels pobres, molt pobres, entre els quals podíeu comptar tot el proletariat, el de coll planxat i tot - és clar que els colls planxats ^{fa} anys que havien desaparegut, com els capells i els altres signes externs de classe: tots anaven igualment mal vestits - i bona part de la petita burgesia, llevat de la que vegetava difícilment entre les dues grans divisions, en una estreta llengua de no man's land plena de trencacolls en forma d'inspectors d'Hisenda ^{d'uns i d'uns de l'altre} o d'altres jurisdiccions, en les quals sempre estàveu en la il.legalitat.

Hi havia hagut una guerra, és clar, i uns ciutadans l'havien guanyada i uns altres l'havien perduda. Com que era una guerra civil, o una Croada, tant se val, en la qual uns combatents -els "bons", puix que havien guanyat, o els dolents, segons una altra òptica, o segons aquella llei bèl·lica i política sintetitzada en els famosos versos

Vinieron los sarracenos
y nos molieron a palos,
que Dios ayuda a los malos
cuando son más que los buenos, -

havien guanyat, i uns altres havien perdut, calia que els perdedors paguessin. Contribució de sang, prou feixuga, i per a liquidar la qual no bastaven pas les "depuracions" internes, els holocausts estil Granada o Badajoz, les "neteges" de la reraguada durant la guerra, sinó que es prolongà molt de temps, en simulacres de judicis o execucions sumàries. El Diari del Comte Ciano, pel juliol de 1939, després d'una visita a Franco, donava la xifra de 200.000 persones empresonades, amb "judicis que es celebren cada dia a una velocitat que jo gairebé en diria sumàrissima. ~~Només xaxx~~ Cada dia hi ha encara un gran nombre de fusellaments. Només a Madrid, entre 200 i 250 cada dia, a Barcelona 150, a Sevilla 80." Hugh Thomas, l'historiador anglès, que dona aquesta citació, afegeix les dades presentades per un periodista anglès, A. V. Phillips, del News Chronicle, que xifrava en 100.000 el nombre dels republicans executats a darreries de 1939 com a culpables de diversos i variadíssims crims de guerra, de revolució, o simplement de fidelitat burocràtica al Govern de la República. El Secretari General de la U. G. T., Rodríguez Vega, creia que les sentències de mort eren despatxades al ritme regular de 1.000 cada mes, i que per les presons i els camps de concentració de la península havien passat, en 1942, dos milions de persones, moltes de les quals es consideraven afortunades si "només" eren condemnades a trenta anys de presó. En 1942 encara hi havia, a les presons espanyoles, 241.000 persones, la major part dels quals condemnades per "delictes" de guerra.

La pre-bel·ligerància de l'Espanya de Franco durant la guerra mundial de 1939-1945, l'evident parcialitat oficial i, sobretot, dels organismes del "Movimiento" fins que la guerra va acabar-se amb el triomf dels aliats, mantingué la severitat repressiva. Aquesta semblà desorientar-se un xic amb ~~el xixxi~~ la victòria del camp de les democràcies; l'aventura de la Divisió Blava, els camps de concentració dels francesos que

fugien de llur país ocupat pels nazis, la vigilància i les represàlies exercides contra els qui freqüentaven, en espera de notícies favorables, els consolats angles i americà, tot això valia més d'oblidar-lo i de fer-ho oblidar. Però aleshores - estiu de 1944 - va produir-se un nou fenomen, natural fins a cert punt. La victòria aliada havia estat adquirida, a França - i en altres camps de batalla, com a l'Àfrica, a Noruega i a Itàlia - amb l'ajut de formacions militars compostes d'ex-combatents republicanespanyols. Al sud de França, particularment, i sobretot a la regió immediata als Pirineus, els guerrillers espanyols - molts d'ells catalans, anarquistes, comunistes o republicans - van distingir-se i arribaren a constituir unitats pròpies. De la mateixa manera que els F.F.I. i els "maquisards" francesos no tingueren cap pressa a desmòbilitzar-se, i que calgué la traça i l'energia del general De Gaulle per a transformar-los en forces de l'Exèrcit regular que completaria l'alliberació del territori i la invasió d'Alemanya amb els altres aliats, els guerrillers espanyols van tenir molt pròxima una temptació que semblava, altrament, dintre l'ordre natural de les coses: mantenir llur unitat combatent, llur armament i llur esperit bel·licós per a aplicar-lo a una invasió de l'Espanya de Franco - llur directe enemic.

Jo crec que una de les raons del fracàs dels guerrillers i dels "maquis" en aquella aventura cal cercar-la en els esdeveniments que es produïren a la mateixa època a Iugoslàvia i sobretot a Grècia. El triomf absolut de Tito - amb la consegüent eliminació dels discrepants, per molt que haguessin contribuït a la desfeta dels nazis dintre el país, - i ~~so~~ l'explosió de la guerra civil a Grècia foren precedents funestos per a un intent d'alliberació d'Espanya dirigit pels comunistes. Quan Mr. Churchill fou rebut a cops de bomba pels combatents de l'E.L.A.S. ~~axòriaix~~ a Atenes, la causa espanyola quedava decidida. Hom atribueix al vell polític anglès, model d'egoisme nacional, la dita: "deixem que els espanyols es coguin en llur pròpia salsa". Si no és autèntica, l'actitud seguida per Anglaterra - que en aquells moments tenia el "leadership" continental - sembla que la tingui molt en compte. Perquè l'O.N.U. va votar unes sancions diplomàtiques, però cap dels possibles equips de canvi del govern de Franco no fou mai tingut en compte per les cancelleries dels països victoriosos; hom retirà els ambaixadors, però també féu retirar els guerrillers; foren ^vpronunciats molts i eloqüents discursos, però els governants espanyols, un moment esverats pel curs dels es-

deveniments internacionals, van refer-se molt aviat i adoptaren l'actitud de la virtut ofesa, del perfecte patriota que es revinclava contra les imposicions forasteres, del combatent del 2 de maig de 1808. Les mesures preses no privaven per a res - llevat del tancament de comunicacions ferroviàries ~~xxx~~ entre França i Espanya, imposat pels sindicats ferroviaris francesos - el comerç amb tots els altres països; afavorien, en canvi, la política d'autarquia, aplicada a cor que vols pel govern. No ens calia res d'aquells països enemics, maçònics, comunistes i democràtics que ens volien acorral·lar al desesper. Jo em recordo encara d'haver vist, en una paret d'una de les primeres cases de Castellterçol, la divisa oficial:

"España se basta a si misma, porque para ello tenemos fe en Dios y fe en nuestros destinos.

I això, afegit a la manca de divises, proporcionava, per un singular retop, nous guanys als elements privilegiats, als que gaudien de les llicències, els "cupus" i les exempcions que eren repartides entre els fidels.

Perquè, és clar, si hi havia alguna gent - la majoria del país, en números absoluts - que havia perdut la guerra, i que havia de pagar-la - i més endavant trobarem de quines maneres podia pagar-se, aquesta defeta militar - també n'hi havia d'altres que l'havien guanyada, i que s'aprofitaven de la victòria, li treien el suc tant com podien. (La perduració d'uns privilegis nascuts de la guerra, d'uns organismes parasitaris, d'uns fabulosos "tinglados" damunt l'estructura econòmico-social del país és una de les raons més poderoses de l'estabilitat del règim.)

En la Barcelona que jo vaig trobar l'any 1948, l'estraperlo era la paraula i el sistema imperants en tota transacció comercial. Els magatzems eren aparentment buits, però per sota mà, pagant sense factura o amb uns paperets anònims, i enduent-t'ho tu mateix després de pagar-ho bitllo-bitllo, hi havia els gèneres disponibles, no tots, és clar, però els suficients perquè les coses rutllessin. Els fabricants i els magatzemistes, que estaven en el rengle dels vencedors, podien així, de fora estant de la llei, imposar llurs preus, llurs qualitats i llurs condicions de venda. Els obrers, que es trobaven del costat dels vençuts, no podien fer res per a millorar llur condició, per a fer-se pagar un millor salari, per a estar més ben alimentats i amb una esperança d'una vida més confortable. El racionament era estricte, i totes les coses que no hi entraven es situaven a uns preus prohibitius. Els flequers i els afroguers, els venedors d'olis i de carn es feien ràpidament rics, a ba-

se de valorar les estretors i les escasses. Contra la carestia, només hi havia, per als obrers i els empleats, una defensa: multiplicar o almenys augmentar els salaris. Les hores extraordinàries esdevingueren, contra tota norma de raó i de justícia, l'única manera d'anivellar els presupostos familiars. Treballant deu, dotze, àdhuc catorze hores diàries, menjant-se les vacances i els dies de festa obligada, els obrers i els empleats podien ~~arribar~~ arribar a completar els ingressos que els eren indispensables.

Hi ha un símptoma evident d'aquest desequilibri que va colpir-me molt aviat. Havia trobat, a la meua indústria, uns escandalls d'abans de la guerra, i els comparava amb els que la mateixa feina em donava ara. Deixant de banda l'augment global dels preus, a l'escandall de 1936 les primeres matèries representaven d'un 20 a un 25 %, i la resta del preu era constituïda per la mà d'obra i el benefici industrial. En 1948, els escandalls oferien un 50 o un 60 % de cost delles primeres matèries, i un 40 % per a pagar la mà d'obra i el benefici industrial. Per als petits industrials i comerciants, en la majoria dels casos, aquest benefici, tot i ésser molt superior a la participació que en en procés de producció i venda tenien els obrers, no era pas suficient per a cobrir les despeses d'alimentació o el malson de les inspeccions i les denúncies.

Adhuc així, els comerciants i industrials, tot i que haguessin perdut, per raó de llur petita importància econòmica, la guerra guanyada per banquers, generals, bisbes i grans fabricants, estaven en una situació molt millor que els obrers. Vol dir que jo, pel sol fet de tornar a Barcelona i de fer-me càrrec del modestíssim negoci familiar, havia d'entrar en aquell sistema basat en la misèria dels sous obrers i la importància normal dels beneficis industrials. Vol dir que jo havia de situar-me, automàticament, del costat dels explotadors. O bé, si volia renunciar a aquesta situació de privilegi, hauria de posar-me, com a simple empleat o "productor" per compte d'altri, de la banda dels explotats.

No cal pas que us digui a vós, seguidor gairebé heroic de les doctrines més draconianes en matèria de justícia social, i que sempre heu volgut fer compatible la vostra condició d'industrial actiu i justament afortunat amb els vostres convenciments del dret sagrat de l'obrer a participar dels beneficis produïts pel seu treball, no cal pas que us ponderi quins foren els meus escrúpuls i els meus dubtes. Només el convenciment que fent de patró podria en certa manera corregir les injustícies del sistema en allò que es referia als meus obrers - i potser un cert egoisme,

és clar, per allò que "val més ésser cap d'arengada que cua de lluç", van mantenir-me al davant d'aquell pobre, gairebé misèrrim negoci. Encara avui, quinze anys més tard, no m'hi he fet ric; però tampoc no se m'han apaivagat els meus escrúpuls. El desnivell del guany entre els meus obrers i jo no és gaire important; però existeix. Tot això, tanmateix, amb les teories sobre el capitalisme i el col·lectivisme, amb aquell concepte penetrant de la "plus valua", potser depassa dels límits que he posat a aquesta carta. He volgut esmentar-ho, perquè en aquella època tenia una gran importància moral per a mi.

Del punt de vista patriòtic, el problema de la meua adaptació a la situació catalana de 1948 es presentava d'una manera doble. D'un costat, jo volia col·laborar a la represa de les activitats literàries i, en un concepte més ample, culturals, que s'observava a Catalunya. L'Editorial Selecta iniciava la seva campanya d'Obres Completes, encetada amb la de Verdaguer, amb ortografia pre-fabriana, i seguida, ja d'una manera més regular, amb les de Costa i Llobera, Torras i Bages, Balmes, Oller, Alcover, Guimerà - d'aquest només eren "Obres selectes" -, ~~Oliver~~ Miquel S. Oliver, Víctor Català, Sagarra, López-Picó, Ruyra, Maragall, etc. La discreta pel tamany i important pel conjunt Biblioteca Selecta, començada amb reedicions d'obres de tot fepòs - Verdaguer, Ors, Oller, - se n'anava lentament cap a la cinquentena. Algun altre editor s'animava a publicar llibres en català - molt pocs, és clar, i preferentment de temes innocus, com poesia, història local, anecdotaris vuitcentistes, etc. Però el Premi Joanot Martorell, donat per primera vegada en 1947, a "Primera Part", de Cèlia Sunyol - un títol simbòlic en la producció novel·lística catalana que reprenia aleshores; simbòlic també per a la gairebé nul·la carrera narrativa de l'autora - representava una voluntat de refer la literatura catalana partint del gènere més popular, la novel·la, mentre el teatre ^{català} engegat darrera l'empenta dionisiaca i esqueixada dels personatges de Sagarra, maldava per a descobrir nous autors i nous temes.

Hi havia també l'aparició d'una estol impressionant de nous escriptors, arribats a la majoria d'edat després de la nostra guerra, molts d'ells havent format part de les darreres lleves mobilitzades - la quinta "del biberó" n'era el símbol - que pacientment redescobrien la llengua, el país i la literatura. S'acoblaven sota la protecció i el patronatge de Carles Riba; volien fer una literatura - poesia, en la major part - preciosa, alambinada, erudita, plena de ressons de Rilke

i de Valéry, amb traduccions de textos significatius, dintre la mateixa línia. El símbol visible d'aquest corrent era "Ariel", revista literària d'un bon gust i una magnificència tipogràfica poques vegades assolida en la nostra bibliografia. I una revista, demés, clandestina, que fou tolerada mentre va convenir als qui manaven, sofrí les penyores obligades i visquè precàriament per aquests motius una vint-i-cinquena de mesos. Hi havia també un altre sector, més popular, que trobaria en "Antologia" i "Occident" uns vehicles d'expressió també clandestins, tolerats, perseguits, etc., però amb un propòsit més popular, més acostat a les realitats del moment, més a base de prosa, d'actualitats informatives, de comentaris d'actualitat. Un i altre sector van fer una feina admirable, més per quant procedien, en la majoria de llurs components, de la Universitat, on no havien sabut trobar uns mestres, i els descobrien instintivament en Carles Riba, en López-Picó - en proporció molt mínima, en aquest -, en Pous i Pagés; en les lliçons pòstumes de Rosselló-Pòrcel i de Màrius Torres; en l'exemple contemporani de Salvador Espriu; en els inicis d'una revista del Josep Pla més sensacional, neopopularista, escèptic, anti-idealista, però terriblement vinculat al que ell en deia "el país".

Però, reconeguem-ho, a això - a això i a unes quantes sessions privades, en modestes "catacumbes" aèries - com l'"Estudi" dels germans Gasó i Carbonell - o a peu pla, com l'estatge del geògraf i historiador Josep Iglésies - es reduïa la vida literària catalana. Carles Riba complia els encàrrecs d'uns Mecenas que tindrien, després, en manuscrit o en un exemplar luxós d'una edició limitadíssima la nova versió de l'Odissea o de les tragèdies de Sòfocles; Josep Ma de Sagarra, gràcies als mateixos mecenas, podia refer admirablement la seva traducció de "La Divina Comèdia", dur a terme la traducció de l'obra de Shakespeare i bastir l'enorme baluerna poètico-religioso-patriòtica del seu "Poema de Montserrat". Aquells Mecenas, homes fidels a la llengua i que sabien fer un ús digne de llur fortuna - van subvenir, també, la redacció per part de Ferran Soldevila, de la seva important "Història d'Espanya", que ha hagut de sortir en versió castellana, i altres obres d'ample abast - van permetre, aquells anys, que la literatura catalana, que la cultura catalana no morís en el silenci absolut dels seus més il·lustres representants.

Hi havia hagut, recordem-ho, l'absoluta prohibició d'emprar el català per a res, en cap escrit públic ni privat, en cap discurs o allocució civil ni religiós, en cartells, programes, catàlegs, anuncis i comunica-

cions, estampes i avisos mortuoris, recordatoris o tarjetes comercials. Hom havia fet importants destruccions de fons editorials, els quals havien estat trinxats i duts a les fàbriques de cartó, com a primera matèria. Foren moltes les llibreries saquejades - no havien pas de deixar aquest trist privilegi als incontrolats dels primers temps de la Revolució "roja" - i no mancaren pas els qui, per por o per convenciment de la perillositat de llur contingut, van esporgar personalment llur biblioteca per a eliminar-ne els llibres catalans que hi tenien. (Això explica els preus elevadíssims que, en els anys ulteriors assolien els llibres vells catalans i, sobretot, les col·leccions de revistes relativament recents, com "Mirador" o "El Be Negre".)

En 1945 havia de celebrar-se el centenari del naixement de Jacint Verdaguer. No fou possible de commemorar-lo, a Catalunya. Tanmateix, feia poc que havia sortit el primer llibre ~~editat~~ imprès en català d'encà de gener de 1939 - perquè jo tinc llibres que duen al colofó aquesta data, entre altres el d'un escriptor que després publicaria unes patètiques "Estampas de muerte y de resurrección" o alguna cosa així.- El primer llibre aquest eren les "Obres Completes" de Jacint Verdaguer, precisament, en l'edició de la nova "Biblioteca Perenne" de l'Editorial Selecta de Josep Me Cruzet. Tots sabem quin èxit editorial va constituir aquest llibre. Però no sé si la gent es recorda d'un detall curiós: aquella edició hagué de reproduir el text de la popular feta per la "Il·lustració Catalana" i emprar l'ortografia d'aquell temps anterior a les Normes de l'Institut. Se n'han fet ~~quatre~~ tres edicions més, i naturalment, hom s'ha adaptat al Diccionari Ortogràfic i a la gramàtica d'en Fabra. I d'aquesta manera, els primers llibres que sortien en català, després d'aquest i algun altre que eren simples reproduccions gairebé de caràcter arqueològic, els llibres que van sortir entre 1945 i 1948 - i els que els van seguir, és clar, cada vegada més nombrosos, per bé que gairebé tots reedicions d'obres més o menys clàssiques - eren ja impresos en l'ortografia normal que tots els escriptors catalans, àdhuc els venerables rapatanis de "los Jochs Florals" havien acceptat abans de 1936.

Es una sort immensa, i no sé si tots els catalans se n'han fet càrrec, que en aquells moments de persecució, quan, com escrivia, precisament aleshores, el malaguanyat Marius Torres

..... el braç potent de les Fúries aterra
la ciutat d'ideals que volíem bastir...

els catalans trobessim entre les runes calcigades i cremades de tants d'il·lustres edificis culturals i polítics, aquella pedra sòlida, immovible, que era l'obra lingüística de Pompeu Fabra, codificada per l'Institut d'Estudis Catalans i lliurement adaptada a tota la producció literària catalana de tots els escriptors de Catalunya i dels més solvents de les Illes, i del País Valencià i del Rosselló.

Recordeu-vos-en: durant la Dictadura de Primo de Rivera, pogué semblar que un canonge de mal geni o un monsenyor sense geni podien aspirar a destruir aquesta obra, amb l'ajut oficial. Ara, a ningú no se li va acudir aquesta idea - i si se li va acudir, no devia tenir la més petita oportunitat de posar-la en pràctica. No van sortir deixebles de canonges ni de monsenyors, ni fàl·blegs discordants criats a Alemanya o a Castella per a discutir l'obra de Fabra. Teníem allò, que era solidíssim: la llengua catalana, esdevinguda, gràcies al nostre venerable filòleg i a l'Institut d'Estudis Catalans del qual formava part, un instrument eficient i europeu de cultura. Damunt aquella base podíem bastir segurament la nova ciutat d'ideals. La persecució de la llengua li havia tornat - suposant que mai l'hagués perduda - la seva categoria de símbol eminent de la catalanitat. Uns lustres oblidats, com a pretext de fàcils cofoïsmes i premi a les mediocritats literàries, aquells mots que ja surten a la introducció de la "Crònica de Catalunya" de Jeroni Pujades,

pus parla català, Déu li'n dó glòria recuperaven llur valor de símbol. Parlar en català - no pas sempre fàcil, en les circumstàncies aquelles -; escriure en català - tot i saber que la major part dels escrits haurien de jaure en un calaix o servir per a organitzar lectures familiars - eren les dues accions que ens podien obrir camí per a d'altres qui sap si remotes.

Els antics prestigis ressorgien. Gràcies al teatre - puix que aviat hom vegé que les reposicions únicament autoritzades en una represa que acovruava les masses per a aplaudir Guimerà, Pitarra o Llanes no seria suficient per a mantenir normalment la nostra escena ara que se li permetia de renàixer, - gràcies a aquell teatre que ja l'havia fet popular, Josep Maria de Sagarra podia tornar a gustar la dolça música de les ovaçons; li editaven, en 1947, les poesies completes, i l'edició s'exhauria ràpidament, tot i el preu elevat. D'altres conreadors del teatre català provaven fortuna, amb èxits diversos. Però uns prestigis menys populars i potser més autèntics servien d'exemple als joves que aleshores

començaven d'escriure en la nostra llengua - minyons que, ho repeteixo, havien arribat a la majoria d'edat amb l'experiència tràgica de la guerra, i que havien sabut superar-la. Aquests mestres prestigiosos, que cada vegada tenien més autoritat, tot i que molt rarament els diaris i les revistes esmentessin llur nom, eren Carles Riba, sobretot; Josep Pous i Pagès, Salvador Espriu, més endavant, paradoxalment, Josep Pla; més endavant encara, la sensacional descoberta d'un valencià agut, morç, intelligentíssim, disposat a discutir-ho tot, menys els deures de fidelitat a una llengua i a una pàtria, que es deia Joan Fuster, i el repatriat Joan Oliver, que confegia les estrofes de la seva "Epístola d'alta mar".

Carles Riba era el màxim prestigi. Les seves "Elegies de Bierville" publicades per primera vegada a l'exili, eren, potser amb "Nabi", el llibre màxim que havia sorgit en la nostra postguerra en llengua catalana. Després, d'altres llibres publicats a Catalunya consolidaven aquella autoritat. Era el Mestre amb majúscula, que ningú discutia. Ell havia posat en marxa altra vegada la "Fundació Bernat Metge", que ja havia dirigit durant la guerra; ell ocupava, un cop mort Pompeu Fabra, pel Nadal de 1948, la presidència de la Secció Filològica de l'Institut; ell discutia cordialment, però amb una claredat exemplar en fixar el criteri català, amb intel·lectuals castellans amics, com Dionisio Ridruejo i els poetes que assistien als Congressos de Poesia. Ell prologava un altre dels grans llibres que pogué sortir després de la guerra, la segona edició del "Diccionari General de la Llengua Catalana", de Pompeu Fabra.

Josep Pous i Pagès tenia prohibida la seva obra teatral, interdicte que ha durat fins molt després de la seva mort. Però podia reeditar una part de les seves obres i exercia, sobretot, una autoritat política reconeguda per amics i enemics. L'home que havia escrit ~~xxxxxx~~ durant la guerra els seus discursos "Al marge de la revolució i de la guerra" i durant els anys d'exili les proses "De la pau i del combat" podia aspirar a fer-se sentir dels catalans de dintre i de fora. Es dolorós que, com en el cas de Carles Riba, aquesta autoritat se'ns fos enduta en un moment que tant de servei ens feia.

Salvador Espriu era l'home d'una "Antígona" plena de símbols encoratjadors i de temes de reflexió, i el poeta que iniciava una tasca que el duria al missatge ambivalent de "La pell de brau"; Josep Pla l'home que, després de malmenar la llengua castellana en els seus arti-

cles, reprendria, amb els volumets de la "Selecta", la seva vena fluent i vivacíssima de "Coses vistes". Escrivia, refeia, es copiava ell mateix, es traduïa o retraduïa, inventava "Homenots", descrivia incansablement el "país" que el voltava, els pagesos i els mariners, els conreus i els paisatges; era materialista i poeta, garneu i metafísic. Però aleshores totjust començava una segona carrera que l'havia de convertir en un dels escriptors catalans de més producció. La seva obra mestra, fins aquell moment, era encara el "Viaje en autobús", retrat mordaç i amb moments felicíssims d'una situació que tothom volia veure canviar, perquè era artificial i molesta per a tothom.

Al costat d'aquests homes - i dels editors que sorgien tímidament, encapçalats per Josep M. Cruzet, que hauria de llançar, abans de morir, més de quatre-cents títols en català, obra ingent no superada ni abans ni després per cap altra empresa, i entre els quals hi havia els Aymà i Rafael Dalmau - una altra autoritat començava d'exercir el seu mestratge i de suscitar activitats benemèrites en el camp de la nostra cultura. Era l'Institut d'Estudis Catalans. L'honor i el mèrit d'haver-ne reprès les activitats, en uns anys que les grans figures eren absents (Josep Carner, Lluís Nicolau d'Olwer, Pere Bosch Gimpera, August Pi i Sunyer, Pompeu Fabra) recauen en Josep Puig i Cadafalch, president de la Secció Històrico-Arqueològica, i en Ramon Aramon i Serra, que es va constituir en secretari general. Ells van completar les seccions, nomenant aquells homes que havien d'ésser-hi per llurs mèrits i llurs obres (de l'any 1942 són els nomenaments de Jordi Rubió, Aramon i Serra, Pius Font i Quer, A. Duran i Sanpere, Josep M. de Sagarra, Joaquim Folch i Torres, Josep R. Batallar, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Higiní Anglès, Joaquim Carreras Artau, Pere Bohigas, Leandre Cervera; en 1950 seran nomenats membres adjunts Ferran Soldevila; en 1949, Josep de C. Serra i Ràfols; en 1950, Joan Coromines...)

Una de les filials de l'Institut, creada pel maig de 1946, havia de fer totseguit una tasca seguida i remarcable: era la Societat Catalana d'Estudis Històrics, amb sessions de treball, publicacions i excursions de final de curs. Prop de vint anys més tard, aquesta entitat filial de l'I. E. C. - a la qual se n'han afegit algunes altres de vida no tan activa o de nova vitalitat - segueix reunint els seus afiliats en comunicacions privades, en una sala i alcova, perquè la ciència catalana viu encara subjecta a limitacions i interdictes. La història catalana, prou que ho sabeu, amb l'exemple i el mestratge de Ferran Soldevi-

la i de Jaume Vicens i Vives - aquest darrer entrat també a l'I. E. C., com Miquel Coll i Alentorn, Pere Bohigas i Balaguer, Joan Ainaud de Lasarte, Lluís Faraldo, Antoni Esteve, J. V. Foix i Josep Ma de Casacuberta, en cobriment de les baixes que, dolorosament, els anys han anat creant en els rengles de les tres Seccions - ha estat una de les ~~enxx~~ activitats intel.lectuals que més volada ha pres a Catalunya en els darrers vint-i-sis anys: ja tindrè ocasió de referir-m'hi.

Tot això era el que trobava, en el camp literari i cultural, en tornar a Barcelona en 1948. Una activitat exemplar, però en vas clos, perquè tan eren de catacumba les lectures de poemes com les comunicacions de la S. C. E. H. o les mateixes sessions solemnes de l'Institut, el dia de Sant Jordi. Incautats els locals propis de l'entitat - l'antic conjunt d'edificis de l'Hospital de la Santa Creu, que els havia estat cedit en propietat per l'Ajuntament de Barcelona - havia d'arrecerar-se a cada del President o als estatges d'algun amic generós i valent. Perquè aquelles activitats eren, realment, clandestines, i sovint perseguides indirectament amb penyores als impressors dels cartells, registres policíacs i àdhuc ocupació per les forces repressives de la llar amiga on havia de celebrar-se la festa anyal de l'Institut.

I d'aquesta mena de clandestinitat en patia l'eficàcia. Sense públic, sense possibilitat d'arribar a uns lectors, de crear-ne de nous, de què servia aquella noble dèria dels escriptors en llengua catalana? Algun llibret de poesia, és cert, sortia, al marge de les revistes literàries que ja he al.ludit. Però l'existència de la censura i de les con-signes oficials privava de fer una poesia prou intel.ligible i d'abast popular, com haurien volgut molts i com hauria calgut per a guanyar un vast públic. Calia encaminar la literatura catalana cap a camins més planers: fer en el llibre allò que Sagarra i Lluís Elias feien en el teatre. Escriure i publicar novel.les, en primer lloc. Moltes novel.les. Engrandir el cercle de lectors de llibres catalans. Fer-los conèixer allò que es publicava. Estudiar llurs gustos. Superar el hiatus de la postguerra, l'inconvenient terrible de la manca de premsa, de propaganda, de notícies de la nostra vida cultural i literària.

Mireu si n'hi havia de feina, en aquella situació de 1948! Feina política? En cert aspecte, sí. Perquè en l'altre, en el de les conspiracions i les constitucions de partits o de comitès, les repressions de 1939 a 1945 ja havien bastat per a convèncer els que s'hi arrisquessin de la inutilitat i els inconvenients d'aquells jocs, de vegades tràgics.

i les regulacions del tràfec, del racionament (i aquest capítol va tenir una importància capital durant molts anys), de les transaccions comercials i industrials. Col.laboraven els qui acceptaven - i es beneficiaven, sovint - dels cupus i les llicències d'importació, els qui rebien la visita dels inspectors de taxes o del Timbre i que s'arrauliaven en la conformitat o s'escapoliaven amb la corrupció de les sancions que amenaçaven. Col.laboraven els qui es feien rics i els qui seguien essent pobres. Col.laboraven en una tasca negativa els qui s'avenien, aprofitant-se'n, de la injustícia fiscal, que feia que ésser milionari fos més barat a Espanya que a cap altre país d'Europa, i ésser pobre la situació més digna de totes les sancions. Col.laboraven els qui feien estraperlo - l'odiosa paraula que amagava una actitud encara més odiosa - i els qui havien de tenir-hi tractes. Col.laboraven els qui entraven als sindicats per a defensar - com? - els interessos dels obrers i els qui se'n feien per a consolidar llurs privilegis generals i personals com a patrons. Col.laboraven els qui vivien i els qui es morien. Fins i tot col.laboraven, d'una manera passiva, els qui es deixaven detenir per delictes d'opinió, per fidelitat a uns vells ideals, per històries passades de la passada guerra civil.

Col.laborar era, simplement, viure. I en aquesta col.laboració, si us plau, per força, tots heu d'entrar-hi quan aneu a residir en un país. Més, si aquest és el vostre.

Podeu posar uns límits a aquesta col.laboració. Per exemple, podeu negar-vos a acceptar un càrrec polític - però, si sou o éreu enemic del règim, no permetran pas, els qui poden, que el tingueu, si no heu fet abans una abjuració sonada de les idees passades, abjuració que haurà d'anar seguida d'actes positius i meritoris a favor de la nova situació. Podeu - i això és més senzill, però tampoc no és a l'abast de tothom - refusar d'escriure en uns diaris i unes revistes que estan sotmeses a un director nomenat pel Govern i a una censura prèvia que no sols suprimeix allò que no pot dir-se, sinó que dicta allò que cal dir i indica en quina **PÀGINA** i en quin caràcter ho direu. Adhuc podeu negar-vos a llegir aquesta premsa inspirada pels de dalt i resignar-vos a l'escassa informació que podreu tenir per la premsa estrangera - quan arriba - i per les ràdios dels altres països. Podeu negar-vos a tenir tractes de cap mena amb les autoritats, per creure que les persones que ocupen els càrrecs no tenen, legítimament, poru valor representatiu per a ésser reconegudes. Podeu negar-vos a passar el llindar del palau de la Generalitat o de casa

i les regulacions del tràfec, del racionament (i aquest capítol va tenir una importància capital durant molts anys), de les transaccions comercials i industrials. Col.laboraven els qui acceptaven - i es beneficiaven, sovint - dels cupus i les llicències d'importació, els qui rebien la visita dels inspectors de taxes o del Timbre i que s'arraulien en la conformitat o s'escapolien amb la corrupció de les sancions que amenaçaven. Col.laboraven els qui es feien rics i els qui seguien essent pobres. Col.laboraven en una tasca negativa els qui s'avenien, aprofitant-se'n, de la injustícia fiscal, que feia que ésser milionari fos més barat a Espanya que a cap altre país d'Europa, i ésser pobre la situació més digna de totes les sancions. Col.laboraven els qui feien estraperlo - l'odiosa paraula que amagava una actitud encara més odiosa - i els qui havien de tenir-hi tractes. Col.laboraven els qui entraven als sindicats per a defensar - com? - els interessos dels obrers i els qui se'n feien per a consolidar llurs privilegis generals i personals com a patrons. Col.laboraven els qui vivien i els qui es morien. Fins i tot col.laboraven, d'una manera passiva, els qui es deixaven detenir per delictes d'opinió, per fidelitat a uns vells ideals, per històries passades de la passada guerra civil.

Col.laborar era, simplement, viure. I en aquesta col.laboració, si us plau, per força, tots heu d'entrar-hi quan aneu a residir en un país. Més, si aquest és el vostre.

Podeu posar uns límits a aquesta col.laboració. Per exemple, podeu negar-vos a acceptar un càrrec polític - però, si sou o éreu enemic del règim, no permetran pas, els qui poden, que el tingueu, si no heu fet abans una abjuració sonada de les idees passades, abjuració que haurà d'anar seguida d'actes positius i meritoris a favor de la nova situació. Podeu - i això és més senzill, però tampoc no és a l'abast de tothom - refusar d'escriure en uns diaris i unes revistes que estan sotmeses a un director nomenat pel Govern i a una censura prèvia que no sols suprimeix allò que no pot dir-se, sinó que dicta allò que cal dir i indica en quina pàgina i en quin caràcter ho direu. Adhuc podeu negar-vos a llegir aquesta premsa inspirada pels de dalt i resignar-vos a l'escassa informació que podreu tenir per la premsa estrangera - quan arriba - i per les ràdios dels altres països. Podeu negar-vos a tenir tractes de cap mena amb les autoritats, per creure que les persones que ocupen els càrrecs no tenen, legítimament, poca valor representatiu per a ésser reconegudes. Podeu negar-vos a passar el llindar del palau de la Generalitat o de casa